

UNIVERZITA KARLOVA
KATOLICKÁ TEOLOGICKÁ FAKULTA
Ústav dějin křesťanského umění

Pavla Glombová

**Stavební vývoj kostela Nejsvětější
Trojice v podhradí Rabí v pozdním
středověku**

Bakalářská práce

Vedoucí práce: Mag. phil. Stefan Scholz

Praha 2017

Prohlášení

1. Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracovala samostatně a použila jen uvedené prameny a literaturu.
2. Prohlašuji, že práce nebyla využita k získání jiného titulu.
3. Souhlasím s tím, aby práce byla zpřístupněna pro studijní a výzkumné účely.

V Praze dne 2. června 2017

Pavla Glombová

Bibliografická citace

Stavební vývoj kostela Nejsvětější Trojice v podhradí Rabí v pozdním středověku [rukopis] : Bakalářská práce / Pavla Glombová; vedoucí práce: Mag. phil. Stefan Scholz – Praha 2017 – 82 s.

Anotace

Východisko pro tuto bakalářskou práci je Willenbergova veduta hradu Rabí a jeho podhradí, na které je vyobrazen kostel Nejsvětější Trojice s podsebitím nad východním závěrem. Práce řeší otázku vzniku, datace a rekonstrukce tohoto zajímavého fortifikačního prvku. V řešení vědecké otázky může být nápomocný archeologický výzkum zásypu klenby kostela. Závěr práce zařazuje fortifikační vývoj fází opevnění hradu i kostela.

Klíčová slova

Rabí, kostel, hrad, podhradí, pozdní středověk, stavební historie, opevnění

Abstract

This bachelor thesis concerns with Willenberger's veduta of the Rabí castle and its settlement. There is the painting of the Holy Trinity Church with hoarding in presbyterium. The thesis addresses the question of origin, date and reconstruction of the hoarding. In the question that this thesis explores the archeological research of the vault burial in the church can be helpful. The end of thesis describes the developmental phases of the fortification of the castle as well as the church.

Keywords

Rabí, church, castle, suburbium, late medieval, building history, fortification

Počet znaků (včetně mezer): 93 647

Poděkování

Děkuji vedoucímu mé práce Mag. phil. Stefanu Scholzovi za jeho odborné vedení, cenné rady, věcné připomínky a za čas, který mé práci věnoval. Díky patří také mé sestře Mgr. et Mgr. Haně Glombové, která mi byla velkou podporou při celém tvůrčím procesu. Oběma zmíněným především děkuji za vstřícnost a trpělivost, kterou se mnou měli.

Dále bych chtěla poděkovat všem, kteří se jakkoliv podíleli na mé práci. Za podnětné konzultace děkuji Mgr. Miroslavu Kováři, Vladimíru Lindovi a Mgr. Marcele Waldmannové z Národního památkového ústavu. Za poskytnutí materiálů z DendroLab Brno děkuji Ing. Tomáši Kynclovi. S překladem latinského nápisu mi pomohla PhDr. Markéta Koronthályová, které také děkuji. Kastelánovi hradu Rabí Ing. Karlu Brožovi děkuji za zpřístupnění objektu kostela Nejsvětější Trojice. V neposlední řadě mé díky patří bývalému kastelánovi Michalu Novákovi, který mi poskytl cenné informace z dob svého působení na hradě.

V závěru děkuji svým rodičům a přátelům za vytrvalou podporu a trpělivost.

Obsah

1. Úvod.....	7
2. Stav interdisciplinárního bádání.....	9
3. Sídlně topografický rozbor.....	13
3.1 Podhradí.....	15
3.2 Hrad.....	16
4. Vznik kostela.....	18
5. Formální popis kostela.....	21
5.1 Popis vnějšku stavby.....	21
5.2 Popis vnitřku kostela.....	23
6. Stavební vývoj kostela.....	26
7. Otázka podsebití.....	28
7.1 Veduta hradu a podhradí Jana Willenberga.....	29
7.2 Zásyp klenby kostela.....	32
7.3 Analogie.....	33
8. Opevnění hradu v návaznosti na rozvoj střelných zbraní.....	38
9. Datace a rekonstrukce podsebití.....	44
9.1 Veduta Jana Willenberga a další ikonografické prameny.....	46
10. Závěr.....	48
11. Obrazová příloha.....	50
12. Seznam vyobrazení.....	71
13. Seznam literatury.....	74
14. Seznam pramenů.....	82

1. Úvod

Kostel Nejsvětější Trojice u hradu Rabí vznikl ke konci 15. století při výstavbě monumentálního dělostřeleckého opevnění, kterou podnítil tehdejší majitel hradu Půta Švihovský z Rýzmburka. Samotný kostel byl propojen s hradem pomocí můstku vedoucího z prostoru mezi první a druhou hradní bránou. Sloužil zároveň obyvatelům města a také majitelům hradu, kteří se pomocí mostku dostali do krovu kostela, ze kterého mohli sejít na těleso empory.

Literatura se vždy spíše věnovala monumentálnímu hradu Rabí, ke kterému kostel náleží, a proto se hradní kostel objevuje v textech spíše okrajově. Větší pozornost kostelu věnoval v posledních letech František Záruba. V knize „Hradní kaple“¹ je kostel Nejsvětější Trojice zastoupen formou hesla. Samostatná ucelená práce, která by se této stavbě věnovala, zatím nevznikla.

Nejdůležitějším pramenem pro mou práci v souvislosti s kostelem je stavebněhistorický průzkum, který v 70. letech minulého století provedli Luboš Lancinger, Dobroslav Líbal a Jan Muk.² Autoři svou práci provedli velmi precizně a údaje zahrnuté v SHP jsou dodnes platné.

Badatelé na otázku doby vzniku kostela odpovídají různými teoriemi. Dobroslava Menclová uvádí, že kostel vznikl ve dvou různých etapách. Naopak autoři SHP předpokládají jednu stavební etapu.

K lepšímu pochopení celkového kontextu stavby jako takové a její historie zásadní měrou pomáhají také restaurátoři a archeologové. V kostele je zachovaná secesní výmalba, pod kterou byly objeveny starší malby spadající do počátků kostela.

Ve své práci budu pracovat a plně využívat primární a sekundární literaturu, kterou doplním o SHP, archeologické a restaurátorské zprávy. Také budu pracovat s primárními ikonografickými prameny, které zastupuje například veduta Jana Willenberga.

Nejdůležitějším ikonografickým pramenem pro mou práci je výše zmíněná Willenbergova veduta. Tato kresba je v místě jádra hradu poničená, ale podhradí

¹ ZÁRUBA 2016, 110–119

² LANCINGER/LÍBAL/MUK 1974

s kostelem ukazuje v podobě, kterou měly na začátku 17. století. Je jasně viditelné, že kostel měl nad presbytářem vyšší krov a pod ním obíhal vysazený ochoz s podsebitím.

Onen zmíněný ochoz s podsebitím a samotná poloha kostela Nejsvětější Trojice mne zaujaly. Kostel sloužil nejen majitelům hradu, kteří mohli pomocí mostku projít do krovu, ale také obyvatelům přiléhajícího městečka. Déle kostel zastával místo ve složitém systému fortifikace hradu a města. V době monumentální dostavby věnce dělostřeleckého opevnění kolem staršího hradu bylo podhradí povýšeno na město s právem na stavbu vlastního hrazení. Městské hradby doplňovaly důmyslný systém opevnění hradu a dohromady vytvořily důmyslnou fortifikaci. Kostel je založený na prudkém svahu a presbyterium vyčnívalo v podobě bašty z městských hradeb.

Fenomén opevněných kostelů českému území není cizí. Jednalo se o stavby, které měly primárně sakrální účel a sekundárně také světský – obranný, kde se střídaly prvky pasivní a aktivní obrany. Na našem území se vždy jednalo o jednoduchý fortifikační systém, který nebyl nijak zásadně členěný. Ve své práci budu hledat propojení opevněných kostelů jako takových a kostela Nejsvětější Trojice.

2. Stav interdisciplinárního bádání

V centru zájmu odborné literatury byl vždy spíš samotný hrad Rabí než poblíž stojící kostel Nejsvětější Trojice, přesto se ale se zmínkami o kostelu můžeme v literatuře setkat.

Za první významné dílo o hradě Rabí můžeme považovat historicko-topografický nástin od Josefa Ambrože Gabriela³ z roku 1859, který se o samotném kostele zmiňuje velmi málo. Zaujalo ho propojení hradu s kostelem můstkem, který vycházel z hradby mezi první a druhou bránou. Dále se věnuje obrazu na oltáři zasvěceném Panně Marii, jehož donátory byli Jan Jindřich Chanovský z Dlouhé Vsi se svou manželkou Annou Barborou, kteří jsou na obraze také zachyceni. J. A. Gabriel ve svém díle vzpomíná také literaturu a prameny – dle jeho názoru o hradu v českém jazyce vzniklo pouze pár kratších článků. Německy psané literatury je více, ale Gabriel ji považuje za „práce více méně bez pravého základu historického“.⁴

Významné dílo o hradech sepsal August Sedláček. Jeho několika svazková práce „Hrady, zámky a tvrze království českého“⁵ vycházela za jeho života a poslední patnáctý díl vyšel rok po jeho smrti v roce 1927. Celá série se dočkala nového vydání v 90. letech minulého století, s tímto vydáním pracuji ve svém textu. Samotný kostel Sedláček popisuje podrobněji, než ostatní autoři. Zabývá se popisem interiéru, věnuje se erbům na klenbě a nápisu na kruchtě kostela. Také upozorňuje, že na začátku 20. století byl kostel Nejsvětější Trojice farním kostelem.

Mezi lety 1920–1954 na hradě fungoval Spolek pro zachování uměleckých, historických a přírodních památek v Horažďovicích. Spolek jmenoval jako jednoho ze správců hradu Rudolfa Kleinschmidta, který je autorem brožurky „Hrad Rabí: Popis a průvodce“.⁶ Kostelu je zde věnován stručný popis, zmiňován je především nápis na kruchtě a erby na svornících klenby hlavní lodi kostela.

V roce 1940 vyšel v Sušici „Pamětní spis Spořitelny města Sušice“, kde je zahrnut i článek Antonína Veselého „Vykopávky a udržování hradu Rabí“.⁷ Kostel Nejsvětější

³ GABRIEL 1859

⁴ GABRIEL 1859, s. 5

⁵ SEDLÁČEK 1997, s. 81–96

⁶ KLEINSCHMIDT 1928

⁷ VESELÝ 1940

Trojice je zmíněn na začátku článku, ve kterém je rekapitulována historie hradního areálu. Autor jeho vznik spojuje s udělením městských práv pro podhradí.

Dobroslava Menclová se ve svém díle zaměřovala na stavební vývoj hradů a celkově vývoj fortifikace. Hrady posuzovala pohledem architekta a hodnotila je komplexně, v návaznosti na terén. Zajímala ji celková dispozice objektu z hlediska formy a proporcí a také vztah mezi obytnými částmi a obrannou funkcí. V kontextu změn ve vojenské technice zpracovala vývoj fortifikace a celkovou proměnu hradu v zámek. Proto hrad Rabí nemohl uniknout jejímu zájmu – sepsala brožuru „Rabí. Státní hrad a památky v okolí“,⁸ která byla poprvé vydána v roce 1959, podruhé v roce 1971. Tato publikace se kostelu Nejsvětější Trojice věnuje z hlediska stavební historie. Autorka zde píše, že závěr kostela byl přistavěn koncem 15. století na starší loď. Dobroslava Menclová se o hradě Rabí zmiňuje i ve svém díle „České hrady“,⁹ kostelu Nejsvětější Trojice je věnován prostor ve druhém díle, který se zabývá rozvojem fortifikace, jež na Rabí představuje mohutný věnec hradeb někdy připisovaný Benediktu Riedovi.¹⁰

Velkou pozornost hradu věnoval Tomáš Durdík, další velká osobnost českého bádání o hradech. Durdík se věnoval hradní architektuře vrcholného a pozdního středověku, ve svých výzkumech na problematiku pohlížel nejen očima historika, nýbrž také očima archeologa, proto byl jeho výzkum komplexní, avšak ne vždy dodržoval zásady platné v archeologickém bádání. Hrad Rabí se objevuje např. v jeho díle „Ilustrovaná encyklopedie českých hradů“¹¹ nebo „Encyklopedie českých hradů“.¹² V těchto souborných dílech se o kostelu zmiňuje pouze v kontextu vstupu na tribunu kostela mostkem, který ústil v mezi první a druhou branou. Za pozornost stojí také brožura „Hrad Rabí“,¹³ kterou Durdík vydal v roce 2000. Tato publikace kostel vzpomíná v souvislosti s mohutným opevněním hradu.

V roce 2001 vyšel v periodiku Průzkumy památek článek Vladislava Razíma „Hrad Rabí románský?“¹⁴ Autor se v něm zabývá otázkou vzniku jádra hradu, oponuje Tomáši Durdíkovi, který vyslovil názor, že spodní tři patra velké věže mohou být

⁸ MENCLOVÁ 1971

⁹ MENCLOVÁ 1976

¹⁰ KALINA 2009

¹¹ DURDÍK 2000a

¹² DURDÍK 2005

¹³ DURDÍK 2000b

¹⁴ RAZÍM 2001

z románského období.¹⁵ Razím odkazuje na názory kolegů a prameny a pokládá otázku, zda můžeme považovat velkou věž hradu za románskou. V závěru článku volá po nutnosti mezioborové spolupráce. Domnívá se, že hrad musel vzniknout později než v době románské.

Volání Vladislava Razíma bylo vyslyšeno (nikoliv z touhy po vědeckém bádání, nýbrž z důvodu nutnosti zajistit udržitelný stav památky) a v roce 2013 byla provedena velká oprava donjonu. Nad touto záchranou prací prováděl odborný dohled Michal Patrný. Kousky dřevěných trámů zazděných v různých patrech velké věže byly odeslány do Brna na dendrochronologickou analýzu. Tato analýza zjistila, že stromy do výšky třetího patra byly pokáceny na přelomu let 1350 – 51.¹⁶ Ve vyšších patrech se našly zazděné kousky dřeva z 80. let 14. století.¹⁷ Prvky v základech donjonu, které byly považovány za románské, se ukázaly jako projev archaismus.

Samotnému kostelu je věnován příspěvek v katalogu „Obrazy krásy a spásy. Gotika v jihozápadních Čechách“.¹⁸ Katalogové heslo sepsal František Záruba, celá kniha doprovázela výstavu, která probíhala v Plzni na přelomu let 2013–2014. Tento katalog je prvním souborným dílem, které představuje umění v jihozápadních Čechách. Věnuje se nejvýznamnějším dílům architektury, malířství, sochařství a uměleckého řemesla.

Významnou kapitolu má kostel Nejsvětější Trojice také v monografii Františka Záruby „Hradní kaple III., Doba poděbradská a jagellonská“.¹⁹ Autor se věnuje formálnímu popisu kostela a zmiňuje archivní prameny. Dále také upozorňuje na heraldickou výzdobu klenby lodi a věnuje se nápisům, které se v interiéru kostela nacházejí. Přepisuje také nápis na poprsní kruchty, ve kterém se však nacházejí chyby.

Základem pro badatelskou práci je bezesporu stavebně historický průzkum kostela Nejsvětější Trojice, který v roce 1974 vypracovali Luboš Lancinger, Dobroslav Líbal a Jan Muk.²⁰ SHP nám umožňuje stavbu poznat v kontextu vývoje, zaměřuje se na veškeré aspekty stavby a rozebírá je ve formálním popisu do posledního detailu. Základ SHP tvoří shromáždění literatury a pramenů, které utvářejí celou práci a vnášejí

¹⁵ DURDÍK 2000a, 464

¹⁶ KYNCL 2013, 3

¹⁷ KYNCL 2013, 3

¹⁸ ZÁRUBA 2013

¹⁹ ZÁRUBA 2016

²⁰ LANCINGER/LÍBAL/MUK 1974

do problematiky více světla. Ke konci práce jsou zařazené fotografie pořízené před samotným dokončením průzkumu. Pro nás mohou mít vypovídající hodnotu v aspektech, které pro nás dnes nejsou samozřejmostí. Jedná se například o interiér kostela, který je dnes ve velmi rozdílném stavu. Proto jsou fotografie ze 70. let cenné a dovolují nám nahlédnout do čtyřicet let vzdálené doby. Součástí SHP je také grafické vyhodnocení stavebních fází kostela a plánová dokumentace. Spolu s restaurátorskými průzkumy je SHP základem pro efektivní památkovou péči a dotváří celkový pohled, který na kostel Nejsvětější Trojice můžeme mít.

Pro hrad Rabí stavebně historický průzkum vypracovali v roce 1970 Luboš Lancinger a Dobroslav Líbal.²¹ Kostel je do průzkumu zahrnut, ale pouze okrajově. Bylo jasné, že kostel Nejsvětější Trojice potřebuje vlastní průzkum, který přišel, jak bylo zmíněno výše, v roce 1984.

Kostel je také zmíněn v SHP města Rabí, který vznikl v roce 1975 a vypracovala ho Marie Heroutová.²²

V 90. letech proběhlo vytěžení sekundárního zásypu klenby kostela. Odborný dohled vedla archeoložka Eva Kamenická, bohužel však nesešla žádnou nálezovou zprávu. Zbytky zásypu v roce 2009 prozkoumaly Linda Foster a Marcela Waldmannová. V roce 2011 Marcela Waldmannová vypracovala nálezovou zprávu.²³

V prostoru kostela Nejsvětější Trojice probíhaly také restaurátorské průzkumy a práce.

Velmi přínosný byl průzkum vnitřních omítek, který v roce 1984 provedli Jan a Jiří Živný.²⁴ V rámci výzkumu byly provedeny sondy, které odhalily pod secesní výzdobou malby mnohem staršího data. Mezi tyto objevy můžeme zařadit i nápisy na severní a jižní straně lodi, které popisuje František Záruba ve své zmiňované knize.

Další průzkum vnitřních omítek provedl v roce 2000 Jiří Rataj.²⁵ Tento výzkum se zaměřil na klenbu v lodi a v presbytáři kostela. Byly provedeny sondy, které měly

²¹ LANCINGER/LÍBAL 1970

²² HEROUTOVÁ 1975

²³ FOSTER-ČIHÁKOVÁ/ WALDMANNOVÁ 2011

²⁴ ŽIVNÝ/ŽIVNÝ 1984

²⁵ RATAJ 2000

zjistit výskyt středověkých fragmentů výmalby, jež však pod secesní výmalbou nebyly zjištěny, proto restaurátor doporučil, aby byla v kostele zachována secesní výzdoba, která je dnes místy značně poškozená.

Při statickém zajištění barokní předsíně na západní straně kostela byl v roce 2007 proveden výzkum vnitřních omítek. Byly použity pouze malé sondy, takže nalezeny byly pouze fragmenty čekající na další odkrytí. Jedná se o nápisové pásky náležící k erbům, bohužel ale nezahrnují dostatečnou část z díla, aby bylo možné je lépe popsat a vsadit do celkového kontextu. Tento výzkum provedla Lucie Lounová.²⁶ V rámci prací na barokní předsíni kostela také v roce 2006 provedl Jaroslav Fuka restaurování dvoukřídlých vstupních dveří do kostela.²⁷

Mezi lety 2010 až 2012 provedl Zdeněk Novotný restaurování architektury, soch a obrazů bočních oltářů Bolestné Panny Marie a Panny Marie.²⁸ Tento mobiliář byl dlouhou dobu uložen v kladrubsském klášteře a postupně se vrací zpět na hrad Rabí. Tento mobiliář, i když je zrestaurovaný, není umístěn v kostele, ale je uložen v depozitářích hradu. Kostel v současné době není v dobré kondici a dále čeká na opravu.

3. Sídelně topografický rozbor

V Plzeňském kraji, v okrese Klatovy, asi uprostřed cesty mezi městy Horažďovice a Sušice, se nachází město a hrad Rabí. [1] Ráz okolní krajiny spadá do Šumavského podhůří. Jak je jasné z názvu, toto pohoří obklopuje Šumavu směrem do vnitrozemí v celé délce. Šumavské podhůří jako celek je rozděleno na podcelky. Město a hrad se nacházejí v podcelku zvaném Bavorská vrchovina,²⁹ jejíž průměrná nadmořská výška je cca 600 m n. m. Nejnížší místa ve městě leží ve výšce 475 m n. m. a nejvýše položené místa na ostrohu, kde se rozkládá hrad, je ve výšce 543 m n. m.

Geologická mapa ČR ukazuje, že město a hrad se nacházejí v oblasti zlomu pararuly a vápence.³⁰ Nejstarší jádro hradu stojí na rulovém výběžku, který se projevuje i v jiných částech areálu hradu. Četněji je zastoupený vápenec, který byl použit jako

²⁶ LOUNOVÁ 2007

²⁷ FUKA 2006

²⁸ NOVOTNÝ 2010, NOVOTNÝ 2011, NOVOTNÝ 2012

²⁹ Při podrobnějším členění je možné hrad a město Rabí zařadit do okrsku Prácheňské pahorkatiny.

³⁰ http://www.geology.cz/app/ciselniky/lokalizace/show_map.php?mapa=g50zj&y=812936&x=1123753&s=1, vyhledáno 31. 3. 2017

stavební materiál. Na vrcholu hřebene Líšná se nachází pozůstatek bývalého vápencového lomu,³¹ který však nebyl více prozkoumán.

Hrad a město patří do sídelně historické zóny krajiny, která začala být trvale osídlována až v období vrcholného a pozdního středověku.³² První kolonizace spadá do pravěku a to především v mladším období. Tyto oblasti jsou umístěné v podhůří rozsáhlejších horských masivů – Podkrkonoší, Pošumaví, Podkrušnohoří. Různé archeologické nálezy ukazují, že na Klatovsku je značná variabilita v osidlování venkovských oblastí.³³

Vznik názvu města se odvozuje od osobního jména Rab a název by označoval „Rabovo město“. Další variantou je německé substantivum „der Rabe“, jehož překlad znamená krkavec. Také je možné název odvodit od staročeského „rabovati“, které bylo výrazem pro těžení zlata.³⁴

Řeka Otava vzniká soutokem dvou řek u Čeňkovy pily u Svojše a vtéká jako levostranný přítok do Vltavy v nádrži Orlický náhon u Zvíkova. Celková délka toku je 113 km, řeka protéká městy Sušice, Horažďovice, Strakonice, Písek a v blízkosti řeky se nachází hrady Kašperk, Rabí, Horažďovice, Strakonice, Písek a Zvíkov. [2] V minulosti byla řeka důležitou dopravní tepnou a pro místní obyvatele představovala zdroj obživy. Název řeky se odvozuje od etymologicky nejasného předslovanského názvu Atawa. I dnes se dají v řece Otavě najít zlatinky – drobné šupinky zlata, proto se uvádí, že název je odvozen od keltského výrazu značící „bohatá řeka“.³⁵ V současné době je řeka vyhledávána turisty, rybáři a vodáky.

Na nižším vrchu kopce Líšná západně od areálu hradu se nachází zbytky obvodového zdiva kostela Všech svatých. Jednalo se o malou stavbu, která mohla sloužit jako hláska, jelikož má významnou strategickou polohu. Od kostelíku směrem na západ k Sušici se krajina otevírá a poskytuje tak dobrý výhled na okolí. Poprvé je kostelík zmíněn na vedutě Jana Wilenberga z roku 1602, o jakékoliv starší historii kostela nejsou žádné záznamy. Výzkumem kostela Všech svatých se ve své bakalářské práci zabývala Eliška Junková.³⁶

³¹ KOUTEK 2011, 61

³² GOJDA 2000, 147

³³ HŮRKOVÁ 2016, 121

³⁴ GLOMBOVÁ 2010, 7

³⁵ OLIVOVÁ-NEZBEDOVÁ/KNAPPOVÁ/MALENÍNSKÁ/MATUŠOVÁ 1995, 288–289

³⁶ JUNKOVÁ 2014

Město Raaby je možné vidět na mapách stabilního katastru z roku 1837.³⁷ [3] Rabí neuniklo ani 3. vojenskému mapování, které probíhalo mezi lety 1877–79.³⁸ [4] Na těchto mapách je jasně vidět, jak si město okolo hradu zachovalo stejný ráz do dnešního dne.

3.1 Podhradí

K hradu náleží i stejnojmenná obec, jejímž základem je středověké městečko. Může být otázkou, zda založení samotného hradu předcházela nějaká starší sídelní jednotka. Při bližším zkoumání půdorysné konfigurace města je jasné, že město bylo a je vázáno na objekt rozlehlého hradu. [3] Pokud existovalo nějaké předchozí osídlení, stopy po něm zmizely nebo jsou doposud neobjevené.

Půta Švihovský z Rýzmburka majitel hradu založil v podhradí poddanské městečko. V roce 1499 král Vladislav Půtovi povolil: „aby město stavěl a je hradil hradbami, věžmi, branami a příkopy.“³⁹ S titulem města Rabí obdrželo i právo hrdelní, pořádat týdenní a výroční trhy a vařit pivo. Nově vzniklé město také obdrželo znak – modrý štít, na něm tři stříbrné věže s branou, nad věžemi vlk v přirozené barvě s připevněnými zelenými jeleními parohy na krku; v klenotu na kolčí helmě upevněná polovina stejného vlka.⁴⁰ [5]

Na severozápadní straně hradu a samotného města se rozkládalo předhradí. Tento jev bylo pravděpodobně možné rozlišit již při založení města. Takto rozdělené osídlení bývá označováno jako horní a dolní město. Ale stále není zcela jasné, jakou podobu mělo osídlení města a předhradí v době svého založení. Do počátků města se také klade založení hradního kostela Nejsvětější Trojice.

Za předpokladu, že se město příliš nezměnilo, může pro bližší charakteristice středověkého města sloužit veduta Jana Willenberga, která ukazuje město v podhradí v roce 1602.⁴¹ [6] Na této rytině je zjevně patrná linie mezi horním a dolním městem. Horní město představuje tzv. hradčanské náměstí s domy řadové zástavby. Na grafice je dobře patrná linie domů na severní straně náměstí, ve východní části se zástavba připojuje až k severní zdi kostela Nejsvětější Trojice. Celé Hradčany mají ráz jedné ulice

³⁷ MARŠÍKOVÁ/MARŠÍK 2007, 142

³⁸ MARŠÍKOVÁ/MARŠÍK 2007, 150

³⁹ CIM IV/2, 379, 381

⁴⁰ HOUZAR 2016, 205

⁴¹ HEROUTOVÁ 1975, 2

nepravidelného půdorysu. Z horního městečka je patrná cesta směřující do dolního města, dnes by se dala tato část přirovnat k tzv. hlavnímu náměstí. Otázkou je, z jakého úhlu Jan Willenberg město zaznamenal a zda nepoužil vícehledovost, která v dnešní době může mást pozorovatele.

Horní město mělo vlastní opevnění, které bylo součástí celého fortifikačního systému hradu. Tato hradba je patrná i na kresbě, kterou vytvořil Jan Willenberg. Z hradební zdi se do dnešních dnů dochovalo pouze torzo, které je součástí židovského hřbitova.⁴² Místní obyvatelé v dobách, kdy význam hradu upadl, rozebírali opevnění města a samotný hrad na stavební materiál svých domů a užitkových budov.

Další ikonografický pramen, který ukazuje kontext areálu hradu vůči podhradí, je mapa vytvořená Isidorem Pellerem v polovině 18. století.⁴³ Schematicky tato mapa ukazuje, kudy vedla městská hradba, a kde byla situovaná brána do podhradí. Také je jasně viditelné začlenění kostela do fortifikačního systému.

3.2 Hrad

Hrad Rabí se rozkládá na vápencovém ostrohu nad řekou Otavou. Zřícenina hradu se rozkládá na ploše přibližně jednoho hektaru a perfektně využívá prostoru, který pahorek nabízí, k důmyslnému fortifikačnímu systému. [7]

Udává se několik záměrů, které mohly být zásadní pro vznik hradu. Zlatonosná Otava, která protéká nedaleko hradu, a osady rýžovníků zlata na jejích březích mohly být jedním z dobrých důvodů. Tomáš Durdík předpokládal, že hrad je románský a jeho vznik zařazoval do období, kdy území nenáleželo k Českému království. Hrad měl tedy představovat nejsevernější bod území tehdejších majitelů, který bylo potřeba zajistit.⁴⁴ Důležitou roli také měla tzv. Vintířova zemská stezka, která procházela kolem hradu, a bylo třeba ji chránit.⁴⁵ Ať byl důvod výstavby hradu jakýkoli, stal se z něho strategicky významný bod v kontextu celého kraje.

Vchod do hradu směrem od města zajišťuje systém tří bran, [7] které jsou umístěny v krátkém a příkrém kopci v rychlém sledu za sebou a ze severní strany jsou

⁴² GABRIEL 1859, 5

⁴³ RUDOVÁ 2014, 91

⁴⁴ DURDÍK 2000b, 4; Na začátku 12. století bylo Sušicko majetkem hrabat z Bogenu. Ve 13. století přešlo do rukou Wittelsbachů a až na konci 13. století se znovu připojilo k Českému království.

⁴⁵ KUČA 2004, 256

chráněné torionem. Mezi první a druhou bránou byl mostek, který propojoval hrad s kostelem Nejsvětější Trojice stojícím v těsné blízkosti příhrádku. K druhé bráně připadal domek pro strážného. Třetí brána je do dnešních dní nejlépe zachovaná. Za touto bránou je velké nádvoří, které vzniklo obeháním hradu velkolepým dělostřeleckým opevněním. Uprostřed nádvoří je torzo konírny a vedle ní se nachází cisterna na dešťovou vodu. Následuje známá čtvrtá brána, ze které dnes není příliš mnoho zachováno. U této brány měl při svém obléhání hradu v roce 1421 Jan Žižka přijít o své jediné zdravé oko. Legendy na tuto událost nezapomněly.⁴⁶ Po cestě od čtvrté brány následuje brána pátá, která spojuje staré pokoje a velký palác hradu. Dále je malé nádvoří, na kterém se nachází hluboká studna a vstupuje se z něj do velkého paláce hradu. Poslední bránou je brána šestá, která odděluje dolní hrad od horního. Velká věž a k ní přilehlé budovy, tvoří nejstarší část hradu, která představovala nejbezpečnější místo v areálu. Donjon je na nejvyšším místě hradu, obchází ho parkánová hradba.

Zdroj vody byl pro středověký hrad zásadní. Předpokládá se, že vyhloubení studny na malém nádvoří spadá do období vzniku hradu. Studna je hluboká šedesát metrů a byla vytesána ručně, hladina vody se pohybuje v rozmezí osmi metrů. V roce 1922⁴⁷ byla Spolkem pro zachování památek zahájena těžba zásypu a nedokončená práce byla dovršena v roce 1983.⁴⁸ Během prací byl nalezen například čtrnáct metrů dlouhý trám, který pravděpodobně podpíral zastřešení studny. Dále se našly předměty denní potřeby, jako kuchyňské vybavení, keramické nádoby, talíře, úlomky skleněných pohárů, kovové nože atd.

Monumentální hrad, který je k vidění do dnešních dnů, vznikl rozšířením starší stavební etapy o dělostřelecké opevnění. Otázkou např. zůstává, jakou podobu mělo podhradí v době před velkou přestavbou. Zatím neproběhl žádný komplexní archeologický výzkum, který by mohl odhalit mnoho zatím neobjasněného. V minulosti hrad prošel několikrát úpravami terénu, a proto by archeologický výzkum nemusel mít takovou vypovídající hodnotu. Dalším důležitým aspektem jsou zásahy, které provedl

⁴⁶ A. Sedláček o této události píše: „Přední brána nazývala se ode dávna Žižkovou branou, a to proto, že na ní byl vyobrazen příběh, kterak Žižka o své druhé oko přišel. Balbín popisuje obraz tento obšírně. Na levé straně vyobrazen byl Žižka v odění, an sedí na koni a drží hrubý čekán: za ním následovalo několik pěších se zbraní. Na pravé straně obrazu hledí Přibík Kočovský s pevné věže vedle brány strmicí za šípem, který střelil Žižkovi do oka.“ Někdy se hovoří o tom, že Přibík se střelil do stromu, který stál vedle Žižky, a tříška z něj Žižku zranila.

⁴⁷ GLOMBOVÁ 2010, 28

⁴⁸ FOSTER-ČIHÁKOVÁ/KAMENICKÁ 2009, 7

v první polovině 20. století Spolek pro zachování památek, jež mohly zásadně porušit celistvost hradu.

Stejně jako opevnění města i hrad sloužil místním jako nekonečný zdroj stavebního materiálu. Je tedy dobře možné, že by bylo možné najít v základech a zdivu mnoha domů v městečku kamenické prvky, které byly z hradu odstraněny jako první. Kdyby byly tyto kusy nalezeny, pomohly by dokreslit komplexní pohled na stavbu jako celek.

4. Vznik kostela

Vznik kostela je úzce spjat s historií samotného hradu Rabí. V písemných pramenech se hrad objevuje poprvé roku 1380,⁴⁹ a to v predikátu Půty z Rýzemberka a ze Skály. Co se týče stáří jeho hradního jádra, neexistují jednotné názory. Tomáš Durdík⁵⁰ nebo Milan Novobilský⁵¹ jej pokládali za nejstarší architekturu románskou. K tomuto názoru je vedla románská okna v nižších patrech věže, avšak tyto prvky se ukázaly jako archaismus. Jiří Martínek⁵² nebo Jan Anderle⁵³ hradní jádro zařadili do 13. století. Dobromila Menclová,⁵⁴ Eva Kamenická⁵⁵ a Vladislav Razím⁵⁶ počátky hradu kladli do počátku 14. století a za zakladatele považovali pány z Velhartic.

Pochyby o stáří jádra hradu se rozplynuly s dendrochronologickou analýzou kousků dřeva v kapsách ve zdivu velké věže nalezených při její opravě v roce 2013. Jako nejstarší se ukázala první tři patra velké věže, která byla datována do poloviny 14. století.⁵⁷ Následovala další stavební etapa, která donjon vyhnala do dnešní výšky pěti pater, jež byla analýzou zařazena do 80. let 14. století.⁵⁸ Poslední etapa je spojena s velkolepou přestavbou hradu na přelomu 15. a 16. století, kdy Půta Švihovský začal s výstavbou monumentálního dělostřeleckého opevnění, které zůstalo nedokončené.

⁴⁹ LC III–IV, 142; LANCINGER/LÍBAL 1970, 1

⁵⁰ DURDÍK 2000a, 464

⁵¹ NOVOBILSKÝ 2001, 115

⁵² MARTÍNEK 1999, 96

⁵³ ANDERLE 2004, 125–138

⁵⁴ MENCLOVÁ 1976

⁵⁵ KAMENICKÁ 1994, 311

⁵⁶ RAZÍM 2001, 158–161

⁵⁷ KYNCL 2013, 3

⁵⁸ KYNCL 2013, 3

V souvislosti s přestavbou hradu Rabí a vodního hradu Švihova je někdy zmiňováno jméno Benedikta Rieda. S jistotou však nelze říct, zda přestavby obou hradů jsou dílem známého architekta. Po smrti Půty Švihovského hrad Švihov zdědili jeho dva synové Jindřich a Václav, kteří roku 1505⁵⁹ pozvali Benedikta na návštěvu vodního hradu. Prameny uvádějí, že Ried věnoval pozornost východní části opevnění, kde nařídil zbourat zeď a baštu a následně je vystavět znovu. Pavel Kalina předpokládá, že Benedikt revidoval část stavby opevnění, které sám vyprojektoval, nelze ho však považovat za autora celé přestavby vodního hradu Švihov. Autorství Benedikta Rieda ohledně opevnění hradu Rabí je pouze spekulativní, prameny jej nijak nespojují s přestavbou. Po smrti Půty Švihovského hrad Rabí zdědili jeho dva další synové, a to Vilém a Břetislav. Pavel Kalina uvádí, že typologicky je fortifikace Rabí mnohem promyšlenější, než je tomu v případě Švihova.⁶⁰

Důvody pro nedokončení přestavby hradu a jeho opevnění byly jednoduché. Po smrti Půty Švihovského z Rýzemberka se panství rozdělilo mezi jeho čtyři syny. Ti následovali svého otce a zastávali významné pozice na panovnickém dvoře. Postupem času jejich moc upadala, bratři se zadlužili a byli nuceni postupně rozprodávat svůj majetek.⁶¹ Proto byli nuceni hrad Rabí prodat Jindřichu Krucpachovi z Trachenburku. Ten však hrad nevlastnil dlouho a od něj ho koupil Diviš Malovec z Libějovic. Dalším majitelem se stal Vilém z Rožmberka, který hrad také prodává. Od něj majetek odkoupí rod Chanovských z Dlouhé Vsi. Ti vlastnili hrad Rabí také během třicetileté války, kdy byl vypleněn a zpustl úplně. Následně hrad odkoupil Jan Filip kardinál z Lamberka. Rodina Lamberků vlastní hrad až do předání památky Spolku pro zachování památek, který na hradě působil v 1. polovině 20. století.⁶²

Za základní pramen, který nám sděluje informace o vzniku kostela Nejsvětější Trojice, můžeme považovat nápis na poprsní kruchtě v západní části lodi. Tento nápis vznikl při opravách, které roku 1786⁶³ nechal provést tehdejší majitel hradu Jan z Lamberka. [8]

⁵⁹ KALINA 2009, 143

⁶⁰ KALINA 2009, 148

⁶¹ KOLÁŘ 1892, 16

⁶² SOkA Klatovy, fond Spolek pro zachování památek v okresu Horažďovice (1913–1957), GLOMBOVÁ v tisku, 3

⁶³ LANCINGER/LÍBAL/MUK 1974, 2

ECCLESIAM HANCCE
PER MAGNIFICUM ET GENEROSUM DOMINI DOMINI PUTHAM DE RYZENBERG ET
SCHWIIHOW SVPREMUM IUDICEM REGNI
BOHEMIAE DOMINI IN SCALA ET IN RABY ANNO SALUTIS CHRISTIANAE MCCCCXCVIII
FUNDATAM ET EODEM ANNO IA DOMINICA MENSE 7BR
PER RDM.ARCHIE.PRAM,DOMINUM.IOANEM ACC IN LAUDEM ET HONOREM SANCTAE
TRINITATIS DOMINICA PRIMA POST
S. MARTINUM CONSECRATAM
REGNANTE IOSEPHO SECVNDO
PIETAS PRINCIPIS JOANIS A LAMBERG RENOVARI ET EXORNARI IUSSIT

„Kostel tento za velkolepého a urozeného pána Půty z Rýzemberka a Švihova, nejvyššího sudího království českého, pána ze Skály a v Rabí léta páně 1498 založený a téhož roku první neděli v měsíci září nejtihodnějším arcibiskupem pražským panem Janem k chvále a úctě Nejsvětější Trojice neděli první po svatém Martinovi vysvěcený. Za vlády Josefa II. v oddanosti vznešený Jan z Lamberka obnovit a vyzdobit nařídil.“⁶⁴

Součástí nápisu na poprsní kruchty je chronogram. Zapsán je v poslední větě odkazující na rekonstrukci, kterou nařídil Jan z Lamberka, a udávající její dataci – rok 1786.⁶⁵

K založení kostela Nejsvětější Trojice se váže jméno Půty z Rýzemberka a Švihova a je dáváno do spojitosti se získáním městských práv v roce 1499⁶⁶ pro osadu v podhradí.

⁶⁴ Překlad nápisu na kruchtě.

⁶⁵ Regnante – IvssIt

Iosepho – I

SeCVnDo – CVD

Pietas – I

PrInCipIs – ICII

JoanIs – II

LaMberg – LM

renoVarI – VI

eXornarI – XI

IVssIt – IVI

Seřazeno ICVDIICIIIILMVIXIIVI, MDCCLXVVVIIIIIIIIIII = MDCCLXXXVI = 1786

⁶⁶ CIM IV/2, 379–382; HEROUTOVÁ 1975, 1

Tento krok mohl být spojen s nárůstem obyvatel ve městě a větší potřebou po duchovní správě. Půta začal s monumentální přístavbou opevnění hradu a město také začlenil do fortifikačního systému. Kostel přesahuje linii městských hradeb, a proto bylo na místě, aby byl začleněn do celého obranného systému. [7] [36]

První písemná zmínka, která se výslovně týká kostela, je z roku 1559.⁶⁷ Vilém z Rožmberka již dále nechtěl vlastnit hrad Rabí, a proto nechal sepsat odhadní registra, kde píše: „V ohradě zámku kostel pěkně stavěný a při něm několik domečkův též dosti stavených, kteříž se chudým lidem k obývání z milosti propučují.“⁶⁸ Tato zmínka se o podobě kostela zmiňuje pouze obrazně.

Primárním ikonografickým pramenem pro kostel je bezesporu kresba, kterou vytvořil Jan Willenberg v roce 1602.⁶⁹ [9] V místě středu hradu je grafický pohled poničen, ale na kraji městečka je nakreslen kostel s presbytářem členěným opěrnými pilíři a okny. Stavba je pod strmou valbovou střechou ukončena vysazeným obranným ochozem s okénky a podsebitím na rozhraní hřebene střechy kněžiště a lodi se tyčila štíhlá sanktusová vížka.

5. Formální popis kostela

Kostel Nejsvětější Trojice [10] stojí ve svahu východně od dělostřeleckého opevnění hradu a při jihovýchodním konci hrazeného podhradí. Situace jasně ukazuje, že presbytář kostela vyčníval z linie městské hradební zdi a tím byl propojen s fortifikačním systémem celého hradu. Pro stavbu je využit především vápenec formou minimálně opracovaného lomového kamene, dále jsou zastoupeny cihly a opracované vápencové kvádry.

5.1 Popis vnějšku stavby

Kostel Nejsvětější Trojice je jednolodní stavba ukončená trojbokým presbytářem. [11] Presbytář je založený v prudkém svahu a sedí na podezdívce z lomového kamene a úlomků cihel s rohy armovanými velkými opracovanými kvádry. Pod kněžištěm

⁶⁷ SOA Třeboň, sbírka cizí statky – spisy (CS) II 261–1; SEDLÁČEK 1997, 81

⁶⁸ LANCINGER/LÍBAL 1970, 5

⁶⁹ Veduta je součástí sbírek Strahovské knihovny. RUDOVÁ 2014, 89–90

v podezdívce jsou tři střílnová okénka rámovaná hladkou omítkou, která je odlišuje od hrubé omítky vnějšku kostela.

Nad podezdívkou vystupuje v úskočném líci hrubě omítnuté zdivo presbytáře. Zdivo nároží vyztužují nevýrazné a jednoduše odstupněné pilíře z cihel. Opěráky a jejich úrovně jsou ukončeny pultem. Jejich výška dosahuje úrovně vrcholu oken.

Okna jsou na každé straně presbytáře, jsou lomená a ven otevírající se špalety jsou zvýrazněny bílou hladkou omítkou. Okenní kružba je ve všech oknech stejná – je dvoudílná, střední prut je profilován oboustranně výžlabkem a okoseným klínem. Do lomených obloučků, které propojují střední prut s okenním ostěním, jsou vyloženy dole rozevřené trojlístky a vrchol vyplňuje motiv stojatého plaménku, který se do strany rozevírá.

Dřevěné profilované konzoly probíhají pod střechou okolo celého presbytáře. [12] Je to pozoruhodný motiv, který byl při rekonstrukci v roce 1907⁷⁰ obnoven podle původních klasicistních konzolí.

Valbová střecha plně respektuje tvar kněžiště, jako střešní krytina jsou použity prejzy. Na jižní a severní straně střechy se nachází dva vikýře v podobě volských ok. Nad středem presbytáře vyrůstá oplechovaná šestiboká vížka, která má nasazenou cibuli. Ve hmotě vížky jsou drobná okna. Nad střechou presbytáře vyčnívá omítnutý vyšší východní štít lodi, která je zdatně širší než kněžiště, jež se k ní připojuje. Na strmější střeše lodi jsou ze severní a jižní strany také malé vikýře ve tvaru volských ok.

Mohutně působící loď kostela je osvětlena ze severní, jižní i západní strany vždy jedním oknem – okna svírá dovnitř ustupující špaleta⁷¹ s hladkou omítkou a okna mají stejnou kružbu jako v presbytáři. Omítka lodi je hrubá s rozdílem lisen z hlazené omítky, které jsou použity na nárožích a pod vodorovnou linií střechy.

Západní průčelí je částečně překryto předsíní klasicistního rázu. V ose hlavního průčelí vyčnívá nad střechou předsíně lomené okno s kružbou podobnou té v presbyteriu. Na pravé straně průčelí je vstup do šnekovitého schodiště, které vede z přízemí až do krovu kostela. Pod hranou strmé polovalbové střechy jsou umístěna tři obdélná okénka (některá jsou zazděná). Vlevo od řady oken je v omítce naznačen otvor, který mohl sloužit jako přechod mezi hradem a kostelem. [13]

⁷⁰ LANCINGER/LÍBAL/MUK 1974, 7

⁷¹ Pouze okno na západním průčelí kostela nemá ustupující špaletu, kružba je osazena v líci průčelí.

Západní předsíň je malého půdorysu a vstupuje se do ní půlkruhovým portálem zvýrazněným plastickými římsami s lichoběžným klenákem ve středu. Nad portálem se nachází prostá římsa, nad kterou je členitý štítový nástavec. Střední část štítu je pravoúhlá, uvnitř s nápisem, který je lemován perlovcem, a na bocích celé střední části jsou krátká trojúhelná křídla. Štít vrcholí předstupujícím trojúhelným tympanonem.

Sakristie a vchod do suterénu kostela jsou situovány na severozápadním rohu stavby. Přístavek je hladce omítnut a předstupuje před linii západního průčelí kostela Nejsvětější Trojice. Uprostřed průčelní stěny sakristie je vchod a vstup na schodiště do suterénu je nalevo od dveří do sakristie.

5.2 Popis vnitřku kostela

Presbytář je osvětlen pěti dvojdílnými lomenými okny s dovnitř rozevřenými špaletami. Kněžiště je zaklenuto jednoduchou šíťovou klenbou. Žebra jsou jednoduše vyžlabena, vybíhají přímo ze zdi bez konzol a stýkají se v kruhových svornících s bohatou reliéfní dekorací. Svorníky jsou k průsekům žeber připevněny pomocí krátkých železných pásů,⁷² z čehož vyplývá, že tyto prvky nemají žádný konstrukční význam. Kněžiště od lodi dělí mírně zalomený vítězný oblouk. [14]

Lod' je osvětlena třemi okny, která jsou shodná s okny v presbytáři.⁷³ V polovině jižní i severní zdi jsou dva mohutné obdélné opěráky. Z osekaných hran opěráků a z východní a západní strany lodi vychází žebra bez konzol, která vytváří šíťový vzorec na klenbě, která se nachází nad prostorem lodi kostela. V jihozápadním rohu lodi se žebro ztrácí v hmotě válcového šneku. Křížení žeber je také vyzdobeno dekorativními svorníky.

Klenbu presbytáře zdobí devět svorníků z glazované keramiky, které představují erby rodů spřízněných s Rýzंबरky. Na klenbě lodi kostela jsou další čtyři erby a dva erby z 18. století.⁷⁴ Některé erby nejsou již dobře čitelné, ale i tak lze přesně určit zbylou heraldickou výzdobu. Zastoupeny jsou erby pánů ze Šelenberka, pánů z Meziříčí, pánů z Rýzंबरka a Švihova (tento erb je proveden složitěji než ostatní),⁷⁵ pánů z Hradce, pánů z Velhartic, pánů z Kunštátu, erb Šternberků a erb Rožंबरků. Dva nověji přidané

⁷² LANCINGER/LÍBAL/MUK 1974, 11

⁷³ Vždy jedno na severní, jižní a západní straně lodi kostela.

⁷⁴ ZÁRUBA 2013, 99

⁷⁵ Předpokládá se, že Půta z Rýzंबरka a ze Švihova založil kostel roku 1498.

svorníky s heraldickou výzdobou představují erby rodu Lamberků, jeden z nich má v rohu erb města Rabí.

V západním poli lodi je vložena kruchta, která je v přízemí otevřená do interiéru kostela třemi lomenými oblouky, které spočívají na hmotě hranolových pilířů. [15] Nad těmito arkádami probíhá jednoduchá parapetní zeď, uprostřed níž je obdélný štukový rám obsahující latinský nápis o založení a renovaci kostela.⁷⁶ Prostor pod kruchtou je zaklenut jednoduchou valenou klenbou s výsečemi, jejichž hrany jsou zvýrazněny jednoduše profilovanými žebry. Jejich křížení není nijak dekorováno. V jihozápadním rohu je hmota šnekovitého schodiště, které stoupá z přízemí na kruchtu a dále až do krovu kostela. V prostoru podkruchtí je zachována původní stará dlažba.

U severního pilíře kruchty směrem na západ je umístěna na hranolovém podstavci pokladnička, která je datována letopočtem 1769.⁷⁷ Stejným způsobem je k jižnímu pilíři připojena kamenná, mísovitá nádržka na svěcenou vodu.

Z prostoru lodi kostela se sedlovým portálem vstupuje do klasicistní západní předsíně. Předsín sloužila k vyrovnání terénu mezi nižší úrovní dlažby kostela a úrovní terénu před kostelem. SHP popisuje pět schodů, které dnes nejsou nijak zásadně zřetelné.

Vstoupit do lodi kostela Nejsvětější Trojice bylo možné čtyřmi způsoby – vstup na severozápadní straně z prostoru sakristie; vstup na západní straně skrze přistavěnou barokní předsín; v přízemí přes šnekové schodiště, do kterého ústí druhý vstup ze západního průčelí; ze západní strany do krovu přes mostek, který spojoval kostel s hradem.

Lod' i presbytář kostela mají secesní výmalbu provedenou Janem Hybešem při opravách na přelomu 19. a 20. století. V klenebních polích kněžiště jsou figurální výjevy světců. Na klenbě lodi se uplatňuje secesní dekor. V 80. letech minulého století byly provedeny sondy, které odhalily starší renesanční malbu.⁷⁸ Na jižní straně presbyteria byla nalezena hlava v medailonu a iluzivně malované články architektury. U bočních oltářů v lodi kostela byly nalezeny nápisy o jejich zasvěcení. Tyto nápisy byly vystaveny vlhkosti a dnes jsou špatně čitelné. O dvacet let později pokračoval restaurátorský

⁷⁶ Viz kapitola o vzniku kostela

⁷⁷ LANCINGER/LÍBAL/MUK 1974, 15

⁷⁸ ŽIVNÝ/ŽIVNÝ 1984, 6–7

výzkum, který se tentokrát zaměřil na klenbu lodí i kněžiště.⁷⁹ Byly provedeny sondy, které neodhalily žádné fragmenty starší výzdoby.

Sakristie je jednoduše zaklenutá dvěma křížovými poli bez výraznější profilace hřebínků. Z důvodu lichoběžného půdorysu sakristie jsou křížová pole nepravidelná. Prostor je osvětlen jednoduchým obdélným oknem směřujícím na východ.

Do krovu je snadný přístup pomocí šnekového schodiště. **[16]** Zajímavým prvkem je západní zděný pološtít, v minulosti prolomený třemi obdélnými okénky, dvě z nich jsou dnes zazděné cihlami. Zcela v severní části linii oken je dobře patrný zazděný portál, do kterého ústí mostek z prostoru mezi první a druhou hradní bránou.

Věšadlová konstrukce krovu nad lodí kostela vypovídá o stáří z období pozdní gotiky, kdy kostel vznikl. Je však dobře patrné, že krov prodělal mnoho rekonstrukcí. Nad presbytářem je krov novodobé konstrukce, do kterého je vestavěna zvonička. Z prostoru krovu je dobře patrný rub klenby. Klenba je postavena z plných cihel na vápenné maltě a je osazena kamennými podsazenými žebry s jednoduchou profilací.

Prakticky v celé délce je kostel Nejsvětější Trojice podsklepen. Stavba je založena na příkrém skalnatém srázu. Samotná skála vystupuje nad povrch podlahy v západní části, presbytář je založen na mohutné podezdívce z lomového kamene.

Do suterénu se sestupuje schodištěm, jehož vstupní kamenný portál přiléhá severně k sakristii kostela. Schodiště je rovné a ke konci skosené k jihu, celý přístavek je z lomového kamene valeně zaklenutý s otisky prkenného bednění. Schodiště je z východní strany osvětleno jednoduchým obdélným oknem. Pod schodištěm se nachází prostor chodby, která tvoří spojnici mezi schody a obloukem, jež je umístěn o několik metrů dále ve východní zdi. Z tohoto půlkruhového oblouku se přechází na vyrovnávací schody, které sestupují na úroveň suterénu.

Suterénní prostor pod presbytářem je také o několik schodů níž než předchozí úroveň. Klenba nad celým prostorem je však v jedné rovině, ale není celistvým kusem. **[17]** První část klenby kopíruje tvar kněžiště a je přisazena do úrovně vítězného oblouku, kde se v suterénu objevuje pás klenby s výše položenou patkou. Z druhé strany na pás navazuje další část valené klenby, která prostor zaklenuje až do západního konce. Na všech částech této klenby jsou patrné otisky od dřevěného bednění.

⁷⁹ RATAJ 2000, 1

Hmotu zdiva pod presbyteriem prolamují tři střílnová okénka, která jsou jednostranně špaletovaná dovnitř. Prostor pod lodí osvětlují dvě malá obdélná okénka na severní straně. Zajímavá situace nastává u okna, které osvětluje schody z předsklepi v severozápadním rohu suterénní prostory. Klenba je tady probrána obdélnou výsečí, která odhaluje čelo klenby.

V západním konci místnosti pod lodí kostela je zeď založená na skále, která znatelně vystupuje nad úroveň podlahy. Tato skála není nijak zásadně opracovaná. V předsklepi je také možné vidět torzo skály, na které je založená část západní zdi a přibližně v pravém úhlu přechází na podlahu. Tady je však patrné, že kámen byl jemně opracován a byl přizpůsoben prostoru chodby.

6. Stavební vývoj kostela

Podle názoru Dobroslavy Menclové loď s triumfálním obloukem vznikla na začátku 14. století⁸⁰ a dnešní podoba je výsledkem přestavby po roce 1490. Její názor pravděpodobně přebíral Karel Kuča, který udává stejné vývojové schéma ve své práci „Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku VI.“⁸¹ Přitom názor Menclové nelze podložit ani historicky ani architektonicky. Podoba jednolodního kostela Nejsvětější Trojice je, jak zjistili autoři stavebněhistorického průzkumu, výsledkem jediné stavební etapy. Zdivo je intaktně dochované a neexistuje v něm žádný zlom či odskok, který by ukazoval na starší etapu výstavby. SHP proto výstavbu jasně řadí do konce 15. století.⁸² K tomuto názoru se přiklání také František Záruba, který se kostelu věnoval ve své knize „Hradní kaple III.“⁸³

Otázkou zůstává, jak důvěryhodný může být přesný letopočet výstavby, rok 1498. Nápis s tímto letopočtem na poprsní kruchtě vznikl až v době rekonstrukce kostela v roce 1786.⁸⁴ Zařazení výstavby kostela do posledního desetiletí 15. století je však velmi pravděpodobné. Právě v této době probíhala velkolepá přestavba samotného hradu Rabí, kdy vznikl monumentální věnec opevnění, a také bylo založeno městečko v podhradí.

⁸⁰ MENCLOVÁ 1976, 408

⁸¹ KUČA 2004, 254, 256

⁸² LANCINGER/LÍBAL/MUK 1974, 26

⁸³ ZÁRUBA 2016, 119

⁸⁴ LANCINGER/LÍBAL/MUK 1974, 26

Kostel byl zapojen do městského opevnění, které bylo součástí fortifikačního systému kolem hradu, a proto nad presbytářem obíhal vysazený ochoz s podsebitím.

Kruchta je vložena do posledního segmentu křížové klenby a musela vzniknout záhy po dokončení stavby. Na tuto skutečnost ukazují kolem dokola probíhající okosení soklů trnože vložených polopilířů klenby hlavní lodi, které ostatně ani situačně neharmonují s oběma pilíři podkruchtí. **[15]**

Dalším nejasným prvkem je sakristie umístěná mezi schodištěm do suterénu a severozápadním rohem lodí kostela. Její prvky ukazují na pozdější etapu a to především renesanční klenba. Z hlavní lodi vede do sakristie portál, který má jasně gotický ráz. **[18]** Je tedy velmi pravděpodobné, že i sakristie vznikla těsně po dokončení stavby lodí kostela a tělesa schodiště do suterénu.

Primárním ikonografickým pramenem je bezesporu veduta, kterou vytvořil Jan Willenberg v roce 1602.⁸⁵ **[9]** V místě středu hradu je grafický pohled poničen, ale na kraji městečka je nakreslen kostel s presbytářem členěným opěrnými pilíři a okny. Stavba je pod strmou valbovou střechou ukončena vysazeným obranným ochozem s okénky a podsebitím. Na rozhraní hřebene střechy kněžiště a lodi se tyčila štíhlá sanktusová vížka.

Úpravy v době barokní jsou reprezentované rekonstrukcí v roce 1786.⁸⁶ Novým nejvýraznějším prvkem byla klasicistní západní předsíňka vybudovaná mírně vlevo od osy západního průčelí. **[13]** Výsledkem opravy byl také již několikrát zmiňovaný nápis na poprsní kruchtě, který dokola obíhá štukový rám.

Bližší nespécifikovaná rekonstrukce proběhla v 1. třetině 19. století.⁸⁷ V této etapě byl nad presbytářem zrušen vysoký gotický krov s vysazeným ochozem a podsebitím a byl nahrazen nižším krovem se sanktusovou vížkou. **[19]**

Od roku 1889 do roku 1910⁸⁸ byly postupně provedeny dílčí úpravy. První byla obnovena vnější hrubě stříkaná omítka s hlazením na nároží, u oken a pod okapy. Následně byl zbourán přístavek u východní zdi kostela. V prostoru přístavku bylo probouráno původní gotické okno a jeho zbouráním se zamezilo dalšímu vlhnutí zdiva.

⁸⁵ Perokresba je součástí sbírek Strahovské knihovny. RUDOVÁ 2014, 89–90

⁸⁶ LANCINGER/LÍBAL/MUK 1974, 27

⁸⁷ LANCINGER/LÍBAL/MUK 1974, 27

⁸⁸ LANCINGER/LÍBAL/MUK 1974, 2

Byl vyspraven krov a krytina, také byl obnoven sanktusník s novou plechovou krytinou.⁸⁹ Na vnější straně presbytáře byly obnoveny dřevěné konzole, které se nacházejí těsně pod střechou. [12] V rámci těchto oprav také vznikla nová secesní výmalba presbytáře a lodi kostela, kterou provedl Jan Hybeš.

Od roku 2000 probíhají dílčí opravy kostela Nejsvětější Trojice. Proběhla obnova vnějších omítek a byl znovu vyspraven krov a krytina střechy. Suterénní prostor pod jednodílným kostelem byl upraven jako výstavní prostor. Západní klasicistní předsíňka se dočkala statického zpevnění a obnovení vnějších omítek.

V současné době se jedná o opravě a statickém zajištění klenby nad celým prostorem kostela. V klenbě jsou dobře patrné praskliny, které se naštěstí nijak nehorší. Otázkou zůstává, zda zachovat secesní výmalbu nebo odkrýt starší výmalbu kostela.

7. Otázka podsebití

Zajímavé propojení prvků opevněného kostela, fortifikace města a hradu nabízí kostel Nejsvětější Trojice u hradu Rabí, který vznikl na konci 15. století. Z veduty Jana Willenberga je dobře patrný vysazený ochoz s podsebitím. [9]

Fenomén opevněných kostelů se objevuje nejen u nás, ale i po celé Evropě s příchodem křesťanství a plně se rozvíjí již v období románského slohu.⁹⁰ Od samotných počátků jako jedny z prvních kamenných staveb kostely sloužily jako místo, kde se mohly ukrýt osoby v době nebezpečí. Ne vždy bylo právo azylu na posvěcené půdě kostela respektováno.⁹¹ Je zřejmé, že venkovské kostely nesloužily pouze náboženským obřadům a jako místo pro pohřbívání v okolí stavby, ale také jako promyšlené centrum osídlení – byla zde uzavírána obchodní jednání, v areálu se nacházely různé provizorní přístavky. Na území českých zemí se nenacházejí rozlehlé a velmi členité kostelní hrady jako v Sedmihradsku, nýbrž spíše stavby s poměrně jednoduchými fortifikacemi.

Důvodů ke vzniku opevněných kostelů může být několik. Na území Transylvánie vesnice ohrožovali svými nájezdy nejprve Tataři a následně to bylo nebezpečí ze strany Turků. Každá vesnice proto měla svůj opevněný kostel, který se mohl rozrůst do kostelního hradu, jenž měl členitý fortifikační systém. Na našem území byly opevněné

⁸⁹ Původní krytina vížky byla šindelová.

⁹⁰ BĚHALOVÁ 2013, 11

⁹¹ MUSIL 2006, 19

kostely stavěny v mnohem jednodušší formě než v Rumunsku. Jednalo se o samotné kostely obehnané ohradní zdí s valem a příkopem.⁹² Zed' byla prolamována střílnovými okénky. Prvky aktivní obrany zastupovaly bašty a podsebití nad presbytářem, lodí nebo na věži kostela. Profánní patro bylo buď dřevěné bedněné, roubené nebo hrázděné a bylo vysazeno na konzolách v podobě ochozu s podsebitím.⁹³ [20]

Rozmach výstavby opevněných kostelů přišel po skončení husitských válek a v období následné nestability. Tento trend se týkal především Moravy, na území Čech proběhly spíše změny stávajících staveb.⁹⁴

Podsebití je fortifikační prvek aktivní obrany středověkých hradů, pevností, hradeb, opevněných kostelů. Jedná se o těleso chodby umístěné na korunce hradebních zdí či pod střechou, aby bylo možné bít pod sebe – odtud pochází název obranného prvku. Při obléhání hradu tuto chodbu využívali obránci, kteří stříleli z luku, kuše a také ti, kteří otvory v podlaze na nepřátele dolů házeli kameny, lili fekálie, rozžhavený olej atd. Konstrukce bývala dřevěná nebo hrázděná a umístěná na konzolách.

Kostel Nejsvětější Trojice nespadá pouze do kategorie opevněných kostelů, nýbrž i do kategorie kostelů hradních, protože je zapojen do fortifikačního systému hradu a města Rabí. Dostavba hradu spadá do přelomu 15. a 16. století, když vznikala monumentální věnec dělostřeleckého opevnění kolem staršího jádra hradu. Do fortifikačního systému bylo připojeno nově vzniklé město v podhradí, které získalo právo na vlastní hradby. Kostel svým presbytářem přesahuje linii městského opevnění a vytváří tak baštu. I když kostel stojí mimo samotný hradní areál, byl do něj možný jednoduchý přístup přes mostek, který vycházel z prostoru hradu mezi první a druhou bránou. Toto schéma ukazuje na kostel, který byl k dispozici majitelům hradu a zároveň byl přístupný obyvatelům městečka Rabí.

7.1 Veduta hradu a podhradí Jana Willenberga

Základním ikonografickým pramenem pro hrad Rabí a k němu náležící kostel Nejsvětější Trojice je veduta vytvořená Janem Willenbergem v roce 1602. Tato kresba

⁹² Tyto zdi, valy a příkopy v 19. století prošly zásadními terénními úpravami a bouráním.

⁹³ KUPKA/ČTVERÁK/DURDÍK/LUTOVSKÝ/STEHLÍK 2002, 78

⁹⁴ BĚHALOVÁ 2013, 12

je v místě jádra hradu poničená, ale podhradí s kostelem a okolím na vyobrazení zůstalo dobře čitelné. [6]

Jan Willenberg byl český grafik a kreslíř žijící mezi lety 1571–1613, který po sobě zanechal dílo velké ikonografické hodnoty. Umělec se narodil ve slezské Třebnici, vyrůstal v Přerově a vyučil se snad v Norimberku.⁹⁵ Po vyučení pracoval v Přerově na ilustracích knihy „Zrcadlo markrabství moravského“ Bartoloměje Paprockého.⁹⁶ Dále působil nějakou dobu v lounském klášteře a následně tvořil v Praze až do své smrti. Během svého života podnikl několik různě dlouhých pracovních cest. Právě během své pracovní cesty v roce 1602⁹⁷ navštívil také Rabí, kde zaznamenal podobu hradu.

Zřejmé je, že za svůj život Willenberg vytvořil mnohem více prací, než co je možné mu dnes připisat. Kresbou, ilustrací a řezáním štočků se živil, a proto je jasné, že vytvořil mnohem více prací, ale ne vždy se jeho díla dochovala, anebo naopak zůstala v anonymitě. Svá díla podepisoval či využíval signaturu JW.⁹⁸ Nejcennějším pramenem pro život a dílo umělce byl jeho deník, který je od konce 20. let 20. století nedohledatelný.⁹⁹

Vyobrazení, které ukazuje hrad Rabí na začátku 17. století, se dochovalo v tzv. strahovském skicáři, který byl znovuobjeven na konci 18. století. Byl nalezen v torzálním stavu a leckdy byly kresby poničené, jako je tomu právě u veduty hradu Rabí. V 80. letech minulého století proběhlo restaurování, které vyčistilo špinavé listy, ale takové defekty jako u Rabí nebylo možné napravit.¹⁰⁰

Veduty, které Willenberg vytvořil, nemají možná brilantní kvalitu skvělého grafika a kreslíře, ale ukazují období přelomu 16.–17. století. Jedná se záznam goticko-renesančního charakteru českých a moravských měst a objektů jako je hrad Rabí. Právě špatný stav skicáře mohl práci Willenberga uškodit. Dalším důležitým aspektem bylo, že autor nevyužíval techniky mědirytu, která nabízela jemnější a přesnější práci. Technika dřevořezu mohla základní kresbu umělce posunout k jednoduchosti a zapříčinit

⁹⁵ DOMANJOVÁ/TRUC 1987, 1; ZAPLETAL 1954, 163

⁹⁶ Dostupné online: http://digital.onb.ac.at/OnbViewer/viewer.faces?doc=ABO_%2BZ169048003, vyhledáno dne 21. 5. 2017

⁹⁷ DOMANJOVÁ/TRUC 1987, 1

⁹⁸ DOMANJOVÁ/TRUC 1987, 3

⁹⁹ HLAVICOVÁ 2008, 16–17

¹⁰⁰ DOMANJOVÁ/TRUC 1987, 1

tak částečnou ztrátu autorského rukopisu. Konkurence mědirytu nebo leptu spočívala ve větším tónovém bohatství a možnosti jemnějšího provedení detailů.¹⁰¹

Veduta Rabí, která se zachovala ve strahovském skicáři Jana Willenberga, ukazuje hrad v podobě, kterou mu vtiskla přestavba Půty Švihovského z Rýzemberka a jeho synů na přelomu 15.–16. století. Jedná se o podlouhlou kresbu, která ukazuje hrad, horní a dolní podhradí a blízké okolí. Veduta se dochovala poničená – je vytržený kus papíru v místě hradního jádra a tím je nemožné poznání podoby celého hradu. Kresba ukazuje okolí města a hradu Rabí. Na vrcholu kopce na pravé straně je nakreslen kostel Všech svatých, který mohl sloužit jako hláska na západ od hradu. [6] Jan Willenberg vedutu hradu Rabí a jeho okolí kreslil ze severní strany z některého z protilehlých vrchů.

Ve středu kresby je zachycen hrad Rabí. Na vyobrazení je vidět krásně jasná linie severní hradby, na které je patrné podsebití. Do prostřední části hradby zasahuje poničení, a není tedy dochovaná podoba severní bašty, která zrovna v těchto místech stojí. V levé části této hradby je znázorněn torion, nad kterým vyčnívá vysoká bašta zakončená vysazeným ochozem s podsebitím a jehlancovou střechou, která přiléhá z východní strany k Novému paláci. Díky poničení kresby chybí část Břeňkova paláce a celý horní hrad s donjonem. Částečně jsou viditelné staré pokoje, které se nachází na západní straně. [9]

Velkou vypovídající hodnotu má veduta ohledně města v podhradí a okolní krajiny. Město je rozděleno na horní a dolní. Horní Hradčany byly opevněny a spadaly do fortifikačního systému hradu. Na kresbě je dobře patrná linie horního města, která končí na východě u kostela Nejsvětější Trojice, jehož presbytář vystupuje z linie městského opevnění. Z horního města vede cesta do dolního města, které nebylo opevněno. [9]

Veduta zobrazuje kostel jako stavbu s dobře patrným rozdělením lodí a presbytáře. Kněžiště je polygonálně uzavřeno a kolem něj pod střechou obíhá vysazený ochoz s podsebitím. Hřeben střechy nad celým kostelem je v jedné úrovni a v místě nad vítězným obloukem je vysoký sanktusník. [9]

¹⁰¹ KREJČA 1994, 23, 67, 89

7.2 Zásyp klenby kostela

Zásyp klenby byl hojně využíván jako odlehčovací prvek klenby – přetvářel bodové tlaky nábytku nebo osob na hodnoty, které pro konstrukci kleny znamenaly rozloženou zátěž. Vytvářel se z odpadového sypkého materiálu, který vznikl během stavby.¹⁰²

Zásyp klenby byl přítomný i v kostele Nejsvětější Trojice. Dnes jsou zásypem naplněny pouze náběhy kleneb z rubové strany, ale dříve byl zásyp mocnější a pokrýval celý rub klenby. [21] Klenba ovšem pod tíhou zásypu začala praskat a praskliny začaly ohrožovat statiku stavby. Proto v 90. letech minulého století proběhlo vytěžení většího množství materiálu, který se v podstřeší nacházel.

K této akci nevznikla žádná nálezová zpráva. Práce prováděli místní zaměstnanci s dobrovolníky přes léto 1998. Zajímavější nálezy byly ukládány do přepravek, které leží na půdě domu č. p. 50, některé objevy putovaly do Vlastivědného muzea v Klatovech. Část posloužila při vytváření expozice o archeologii na hradě, která se nachází v místnostech Břeňkova paláce.

Dle slov bývalého kastelána Michala Nováka¹⁰³ v zásypu nebyla žádná stratigrafie. Očekávalo se, že nad presbyteriem v zásypu budou známky po stavebních úpravách, při kterých bylo kněžiště sníženo o vysunutý ochoz s podsebitím a vybudován nový krov. V celé ploše rubu klenby nad presbytářem i nad lodí kostela se jednalo o sekundárně navozený odpadní materiál obsahující velkou škálu nálezů, nikoliv však stavebních. Předpokládá se, že tento sekundární zásyp klenby vznikl ještě v době, kdy byl funkční mostek, který spojoval krov kostela s příhradkem. Možnost, že by někdo nanosil takové množství odpadu z přízemí po šnekovitém schodišti, není příliš pravděpodobná.

Představu o nálezech ze zásypu klenby je možné si udělat z výsledků sondy, kterou v náběžích rubové strany klenby v roce 2009 prováděly Linda Foster a Marcela Waldmannová.¹⁰⁴ Sonda byla umístěna mezi první a druhou lunetou od triumfálního oblouku u jižní zdi lodi. Vytěžený materiál měl cca 2 m³ a vyzvednuto bylo dohromady 502 fragmentů.¹⁰⁵ Obsaženo bylo nejvíce zlomků stolní a kuchyňské keramiky, dále

¹⁰² ŠKABRADA 2000, 51

¹⁰³ Následné informace byly získány při telefonickém rozhovoru s bývalým kastelánem hradu Michalem Novákem dne 24. 4. 2017.

¹⁰⁴ FOSTER-ČIHÁKOVÁ/WALDMANNOVÁ 2011

¹⁰⁵ FOSTER-ČIHÁKOVÁ/WALDMANNOVÁ 2011, 6

to byly kachle a v malé míře bylo nalezeno sklo, kov, kámen a dřevo. V celé sondě nebyla patrná žádná stratigrafie.

Již v areálu hradu se našly zajímavé fragmenty kachlů s protipapežským motivem a tento typ kachle byl nalezen i v zásypu klenby kostela. Tyto fragmenty jsou nejstarší, objednavatel kamen s touto tematikou byl Vilím mladší Rábský z Rýzemberka, který hrad vlastnil v letech 1450–1479.¹⁰⁶ Další nalezené kachle náleží do období, kdy hrad vlastnil Vilém z Rožmberka – na kachlích se objevují rostlinné motivy růže.¹⁰⁷ Poslední chronologicky zařazené fragmenty kachlů spadají do období vlastnictví hradu Chanovskými z Dlouhé Vsi.¹⁰⁸ Otázkou stále zůstává, při jaké příležitosti byla kamna zničena, a kdy se z nich vzniklé úlomky dostaly do krovu kostela. Další nezodpovězenou otázkou zůstává původní místo, kde zničená kamna stála. Zlomky pocházejí ze tří různých období a v zásypu se objevují v jedné vrstvě.

Oprava za Jana z Lamberka v roce 1786 mohla být první příležitostí, kdy mohl být na klenbě zásyp vytvořen. Další oprava, o které nejsou žádné záznamy, probíhala v první třetině 19. století. Poslední příležitostí k zasypání klenby byla rekonstrukce kostela, která proběhla na začátku 20. století. Všechny tyto opravy se dotkly také krovu kostela a není vyloučeno, že v některém z těchto časových úseků klenba začala praskat a zásyp se jevil jako příležitost pro statické zabezpečení stavby.¹⁰⁹

7.3 Analogie

Prostor kostela byl místem, kde platilo církevní právo azylu, a proto se kostely staly místem, kde místní obyvatelé hledali útočiště. V kamenných stavbách hledali místní úkryt nejen před válečným nebezpečím, ale také při přírodních katastrofách. Je tedy logické, že se kostely začaly opevňovat, aby svou funkci ochrany splňovaly dobře.

I když se opevněné kostely snažily komplexně využít možností pasivních i aktivních obraných prvků, zůstávala stavbám velká okna v lodi i presbytáři kostela.¹¹⁰ Fortifikační systém nikdy nebyl upřednostněn před primární liturgickou funkcí.

¹⁰⁶ WALDMANNOVÁ 2011, 209

¹⁰⁷ Vilém z Rožmberka vlastnil hrad Rabí od roku 1561 do roku 1570.

¹⁰⁸ FOSTER-ČIHÁKOVÁ/WALDMANNOVÁ 2011, 30; WALDMANNOVÁ 2011, 210; Rod Chanovských z Dlouhé Vsi hrad vlastnil mezi lety 1570–1708.

¹⁰⁹ WALDMANNOVÁ 2011, 210

¹¹⁰ KUPKA/ČTVERÁK/DURDÍK/LUTOVSKÝ/STEHLÍK 2002, 78

Důležitým prvkem bylo vždy umístění kostela v okolní krajině. Stejně tak jako např. u hradů, využívaly opevněné kostely vhodného topografického rázu okolí, aby stavba mohla být na vyvýšených místech, u vody – prostě dobře chráněná. V prostředí Sedmihradska se jedná o rozlehlé hradní kostely, které byly opevněny složitým systémem hradeb. České prostředí je typické jednoduchým řešením – ohradní zeď s jednou bránou, valem, příkopem, střílnovými okénky nebo podsebitím. I kostel Nejsvětější Trojice využívá okolního terénu. Západní část je založena na skále a polygonálně uzavřené kněžiště je založeno na soklu, který vyrovnává rozdílnou výšku okolního terénu.¹¹¹ Presbyterium vyčnívá z linie městské hradby, která chránila městečko Rabí.

Podsebití jako se jako prvek aktivní obrany objevoval nejen na středověkých hradech, ale také na opevněných kostelích. Tento prvek byl běžně rozšířený a většinou byl provázaný s konstrukcí gotických krovů. Obranné ochozy byly nesené dřevěnými konzolami, které byly opřené o hmotu zdiva pod nimi. Tyto ochozy byly zhotovovány jako půdní nadezdívka pomocí rámových konstrukcí.¹¹² Ve Francii se objevuje typ kamenného podsebití, které bylo konstruováno na kamenných krakorcích,¹¹³ na našem území se toto provedení nenalézá.

Další typ konstrukce podsebití [22] se nachází v kostele sv. Mikuláše v Praskolesích ve Středočeském kraji, okrese Beroun. Zde stavitelé využili zazděného roštu v patře věže a pomocí jeho přesahu mimo stavbu byli schopni zkonstruovat ochoz podsebití. V dnešní době vně stavby nejsou patrné žádné pozůstatky po konstrukci, ale stavebněhistorický průzkum uvnitř kostela odhalil zazděný rošt.¹¹⁴ [23] Toto dřevěné patro bylo zbořeno v roce 1757.¹¹⁵

Kostel sv. Mikuláše má dlouhou historii. První zmínka o něm pochází z roku 1216¹¹⁶ a ve 20. letech 14. století byl vystavěn základ současného zděného kostela. V posledních dvou desetiletích 15. století proběhla dostavba mohutné západní věže s dřevěným patrem se zvony a zmíněným podsebitím.

¹¹¹ Úroveň terénu u kněžiště je mnohem nižší než u západního průčelí. Podlaha lodi kostela je situována o něco níže než terén před západní stranou – tento rozdíl vyrovnávaly schody v západní barokní předsíně.

¹¹² ŠKABRADA 2000, 87

¹¹³ PURTON 2010, 425

¹¹⁴ GOTTFRIED 2016, 138; Ústní sdělení Mgr. Miroslav Kovář – stavební historik provádějící výzkum; Mgr. Stefan Scholz – vyučující interdisciplinárního semináře, během něhož studenti prováděli terénní praxi.

¹¹⁵ GOTTFRIED 2016, 138

¹¹⁶ GOTTFRIED 2016, 137

Dalším příkladem opevněného kostela s věží opatřenou podsebitím je kostel sv. Václava ve Václavicích v okrese Benešov. Z původního raně gotického kostela se dochovala pouze věž, ke které byl následně přistavěn pozdně gotický kostel. Podle dochovaného portálu a okna se na věži nacházel ochoz s podsebitím.¹¹⁷

Farní kostel Povýšení sv. Kříže v Údlících má základ v pozdně románském slohu, následně byl v pozdní gotice přestavěn. Nad lodí kostela bylo dřevěné patro s vyloženým ochozem s podsebitím. Tento ochoz byl zkonstruován na severní straně lodí na kamenných krakorcích dnes viditelných na půdě přiléhající k věži.¹¹⁸ Toto patro bylo pravděpodobně v pozdním středověku přestavěno na zděné již bez ochozu. Kostel v Údlících byl chráněn i vodním příkopem.¹¹⁹

Podsebití situované nad presbytářem se nachází v kostele sv. Bartoloměje v obci Kočí v Pardubickém kraji, okrese Chrudim. Stavba využila mírně vyvýšeného místa v obci a byla obehnaná vodním příkopem. K západnímu vstupu do kostela vede dřevěný most, který překonával vodní hladinu příkopu. **[24]** Kostel byl postaven na konci 14. století, kněžiště je zakončeno polygonálně, těleso dominantní zvonice bylo dostavěno až po půlce 17. století.¹²⁰ Podél kněžiště je i dnes dřevěné patro s ochozem a podsebitím, které je podepřeno dřevěnými konzolami. **[25]**

Nejstarší část kostela sv. Mikuláše v Droužkovicích v okrese Chomutov pochází z konce 13. století. Následovala přestavba ve 14. století¹²¹ a na počátku 16. století¹²² vznikla samostatně stojící zvonice a kostel prodělal také mnoho zásadních změn. Nad kněžištěm vzniklo dřevěné obranné patro, které představoval vyložený ochoz s podsebitím. Samostatně na jihu stojící zvonice měla několik střílnových okének, a byla tak začleněna do jednoduchého systému fortifikace kostela.

Na presbytáři kostela sv. Linharta v Liděřovicích v Jihočeském kraji, okrese Jindřichův Hradec, je do dnešních dnů dochované dřevěné podsebití. Kostel byl vystavěn v polovině 14. století a do dnešní podoby přestavěn v poslední čtvrtině 15. století.¹²³ Právě z tohoto období pochází dochované na dřevěných krakorcích vyložené hrázděné

¹¹⁷ POCHE 1982, 163

¹¹⁸ POCHE 1982, 130

¹¹⁹ PACHNER/SEDLÁČEK 2013, 67

¹²⁰ POCHE 1978, 78

¹²¹ POCHE 1977, 325

¹²² PACHNER/SEDLÁČEK 2013, 11

¹²³ POCHE 1978, 260

podsebití s dřevěným bedněním.¹²⁴ Jedná se o dvoulodní stavbu s polygonálně uzavřeným kněžištěm, které je užší než šířka lodi. [26]

Po stránce výtvarné je možné kostel Nejsvětější Trojice přirovnat ke kapli Panny Marie na hradě Švihov. Tyto dva objekty spojuje rod Švihovských z Rýzmběrka, který vlastnil oba hrady v 15. století, a hlavně Půta Švihovský, který se zasloužil o mohutnou přestavbu obou hradů.¹²⁵ Vznik kaple na Švihově se datuje do konce 80. let 15. století.¹²⁶ Je založena na masivní polygonálně ukončené baště směřované na východ. [27] Všechny ostatní bašty na hradě jsou uzavřené okrouhle nebo obdélně. Je zcela jasné, že i v tomto případě je sakrální prostor začleněn do fortifikačního systému.

Dnešnímu hradu předcházela tvrz, která využívala systém vodních příkopů. Půta Švihovský nařídil tvrz rozšířit na dnešní hrad a nechal zde vybudovat nový fortifikační systém, který využívá vodních příkopů jako ten starý. V roce 1505¹²⁷ je doložena návštěva Benedikta Rieda a zásahy, které na stavbě nařídil. Ze záznamů je jasné, že Ried kontroloval východní část opevnění, pravděpodobně podle svých návrhů. Není však jasné, zda je celé opevnění hradu jeho projektem.

Prvek, který propojuje kapli s kostelem, je kružba v oknech kaple, která je totožná jako v kostele na Rabí. Okenní kružba je dvoudílná, střední prut je profilován oboustranně výžlabkem a okoseným klínem. Do lomených obloučků, které propojující střední prut s okenním ostěním, jsou vyloženy dole rozevřené trojlístky, a vrchol vyplňuje motiv stojatého plaménku, který se do strany rozevívá. [28]

V západní části lodi kaple je umístěná empora, která je v přízemí otevřená do prostoru třemi lomenými oblouky spočívajícími na dvou sloupech. [29] Oblouky arkád jsou posázeny kraby a bohatě zdobenou poprsní. Poprseň je čtvercově členěná, ve středu je vymalovaných pět erbů prezentující rod Rýzmběrků a vždy dvě okrajová pole jsou zdobena malovanou kružbou.

Prostor kaple je zaklenut hvězdovou klenbou, jejíž žebra byla osekána při opravě v polovině 19. století.¹²⁸ Dnes jsou k vidění pouze náběhy žeber s jehlancovými

¹²⁴ KUPKA/ČTVERÁK/DURDÍK/LUTOVSKÝ/STEHLÍK 2002, 78

¹²⁵ DURDÍK 2000a, 465, 545

¹²⁶ ZÁRUBA 2016, 100

¹²⁷ KALINA 2009, 143

¹²⁸ ZÁRUBA 2016, 102

konzolami. [28] V prostoru pod emporou, který je zaklenutý systémem trojpráscitých polí klenby, jsou zachována žebra a konzoly s vegetabilním dekorem.

Je tedy zřejmé, že kaple zasvěcená Panně Marii je mnohem bohatší na výzdobu, než je tomu u kostela Nejsvětější Trojice na Rabí. Společné prvky představují okna osvětlující prostor obou staveb. Kaple je samozřejmě menší než celý kostel, ale vyznačuje se podobným půdorysem. Chór je polygonálně uzavřen, je užší a do lodi se otevírá hrotitým lomeným vítězným obloukem. V západní části u obou staveb je vložena empora, která se v přízemí do prostoru otevírá arkádou se třemi oblouky. Kruchta v kostele je na první pohled mohutnější a není nijak umně zdobená na rozdíl od empory v kapli. V kostele Nejsvětější Trojice žebra klenby vybíhají přímo z hmoty zdiva, kdežto v kapli Panny Marie klenební žebra vyrůstají z jehlancovitých konzol. Kaple je zaklenuta hvězdovou klenbou na rozdíl od kostela, který zaklenuje jednodušší síťová klenba. Heraldická výzdoba je přítomna u obou sakrálních prostorů, avšak vždy v jiné podobě a množství. Pět erbů v kapli je vymalovaných na poprsní empory, kdežto v kostele jsou erby zastoupeny v podobě patnácti hliněných svorníků v průsečících klenby kněžiště i lodi.

V pozdním středověku vznikaly hradní kaple, které jsou umístěné na baště, jako je tomu v případě kaple Panny Marie na vodním hradě Švihov. Dále se jedná o kapli sv. Anny na zámku ve Smečně, která odkazuje na jeho středověký původ. Kaple vznikla po polovině 15. století¹²⁹ při velké přestavbě tvrze na hrad. Půdorys kaple vychází z polygonálně uzavřeného obdélníku, prostor pod kaplí má stejný půdorys a uvnitř ve zdech jsou patrná střílnová okénka. Kaple umístěná na baště byla taky na hradě Klenová. Bašta je zakončena půlkruhově, ale kaple ve vyšším patře byla zakončena polygonálně, dnes je z ní patrný pouze relikt. Umístění kaple je dobře čitelné na rytině z poloviny 19. století zachycující předlohu z roku 1802.¹³⁰ [30]

Vstoupit do kostela Nejsvětější Trojice bylo možné čtyřmi způsoby – vstup na severozápadní straně z prostoru sakristie; vstup na západní straně skrze přistavěnou

¹²⁹ ZÁRUBA 2016, 79

¹³⁰ ZÁRUBA 2016, 120–123

barokní předsíň; přes šnekové schodiště, do kterého ústí druhý vstup ze západního průčelí a ze západní strany do krovu přes mostek, který spojoval kostel s hradem.

V presbytáři minoritského kostela Nanebevzetí Panny Marie v Jihlavě je velký nástěnný obraz znázorňující obléhání města Jihlavy v roce 1402.¹³¹ Freska vznikla ve 30. letech 15. století a ukazuje podobu města na začátku 15. století.¹³² [31] Díky tomuto realistickému vyobrazení je možná identifikace staveb ve městě. Obléhání a boje probíhaly právě u kostela Nanebevzetí Panny Marie, který je situovaný hned u západní hradby městského opevnění. Z této nástěnné malby je v detailu dobře patrný dřevěný mostek, který spojuje fortifikační systém přímo s kostelem. [32]

Je tedy zřejmé, že vytvoření přímé komunikace mezi systémem světské fortifikace a sakrálním prostorem nebylo na Rabí ojedinělým prvkem. Majitelé hradu měli přímý přístup do krovu kostela Nejsvětější Trojice, odkud vede šnekové schodiště na emporu a do lodi.

8. Opevnění hradu v návaznosti na rozvoj střelných zbraní

Hrad je označení pro středověké opevněné sídlo, které tvořilo místní dominantu. Toto sídlo bylo většinou vybudované na principu složitého členění, plně využívalo okolní terén a tvořilo uzavřené celky jako např. nádvoří. Cílem bylo, aby obytné prostory šlechtice byly velice dobře zabezpečené. Proto byl hrad vždy chráněn dobře promyšleným fortifikačním systémem. Opevnění se měnilo organicky s požadavky doby, ve které vznikalo. Velkým zásahem do podoby ochrany hradů byl vynález střelného prachu a jeho postupné využívání při válkách, střetech a obléhání.

Odborníci stále vedou spory, kde přesně byl vynalezen střelný prach. Jednou možností je, že byl objeven v 7. až 9. století v Číně a že se do Evropy černý prach dostal přes Orient.¹³³ Další možností je, že střelný prach byl vynalezen nebo alespoň zdokonalen v Evropě.¹³⁴ Výzkum posledních let ale prokázal, že palné zbraně využívající černý prach existovaly v Číně mnohem dříve než v Evropě.¹³⁵ Hlavně prvních střelných zbraní byly jednoduché, vyrobené ze železa a nabíjely se zepředu. První zbraně měly formu děl

¹³¹ HOFFMANN 2009, 122

¹³² HOFFMANN 2009, 126, 156

¹³³ FAKTOR 1995, 103

¹³⁴ FAKTOR 1995, 103; Je označováno více osobností – Roger Bacon z anglického Oxfordu, Albert Magnus z Kolína nad Rýnem, německý mnich Berthold Schwartz.

¹³⁵ DOLÍNEK/DURDÍK 2008, 177

a až následně byly zmenšovány tak, aby se daly snadno přenášet. Zjednodušené a zmenšené hlavně byly připevněny na dřevěné pažby, a tak zbraně získaly podobu vhodnou pro jednoho bojovníka. Vynález šroubovitých drážek přišel až s počátkem 16. století.¹³⁶

Konrad Kyeser vytvořil zásadní dílo „Bellifortis“ o vojenské technice, které ovlivňovalo následující staletí vojenského umění – nejvíce však 15. století. Tento manuskript vznikl na území Českého království mezi lety 1402–1405.¹³⁷ Ve svém díle Kyeser popisuje dobývací a obranou techniku, zabývá se katapulty, žebříky, stroji pro usnadnění prací a pohybu vojska, také píše, jak připravit různé druhy ohňů. Dnes je „Bellifortis“ uložen v göttingenské univerzitní knihovně.¹³⁸

Již husité při svých válkách využívali děla a ručnice. Tyto zbraně nebyly nijak spolehlivé, zdlouhavě se nabíjely, byly nepřesné a neměly dlouhou životnost. Kule vystřelená z ručnice v 15. století neměla takovou rychlost, aby prorazila dobré brnění. Toto se změnilo na bojištích až v 19. století.¹³⁹ Přesto období husitských válek zapříčinilo velký rozmach všech střelných zbraní, i když měly mizernou kvalitu.

Do dějin vojenské taktiky se husité zapsali, když při svých výpravách začali používat taktiku tzv. vozové hradby. Vůz vedle vozu vytvořil ochranu pěšákům a nebylo nutné stále znovu hledat vhodné opevnění, které by chránilo vojsko. Tato hradba výborně odolávala nájezdům obrněných rytířů na koních. Voják stojící na voze byl stejně vysoký jako jezdec a této své pozice dokázal plně využít i s nedokonalými zbraněmi, které měl k dispozici.¹⁴⁰

Dalším důležitým prvkem husitské taktiky byla kolektivní spolupráce, která byla rytířům cizí. Součástí feudálního vojska byli rytíři, kteří podstoupili výcvik určený pro jednotlivce a budování jeho jedinečnosti mezi ostatními. Pěchotu takového vojska tvořili zbrojnoši z družin rytířů, kteří také nebyli připraveni na spolupráci ve větší míře.

Organizace husitských polních vojsk stála na třech významných bodech – pěchoty, jízdy a dělostřelectva.¹⁴¹ Pěchota měla na starosti obrněný vůz, který byl

¹³⁶ FAKTOR 1995, 103

¹³⁷ BOEM/FAJT 2005, 233

¹³⁸ Dostupné online: <http://daten.digital-sammlungen.de/~db/0009/bsb00090291/images/>. Hledáno 27. 5. 2017

¹³⁹ FRANKENBERGER 1960, 5

¹⁴⁰ KUPKA/ČTVERÁK/DURDÍK/LUTOVSKÝ/STEHLÍK 2002, 81

¹⁴¹ ŠMAHEL 1995, 415

postupem času samozřejmě patřičně upraven. Do vojenské rady pěti vozů připadalo jedno dělo.

Co se týká obrany a dobývání pevností, tvrzí, hradů, opevněných měst, klášterů a kostelů, husité nic nového nepřinesli. Dobývání pevnosti byl většinou dlouhodobý proces, kdy dobyvatelé kombinovali přímé útoky s nepřetržitým ostřelováním, snahou o vyhladovění posádky a narušením její dobré morálky. Velmi často využívali obléhací stroje, pomocí kterých pevnosti ostřelovali kamením, mršinami nebo zapálenými fekáliemi. Využívali také děla, která však nebyla příliš přesná a kvůli svému špatnému technickému provedení mohla vystřelit pouze několikrát denně a i tak jejich životnost nebyla dlouhá. Prioritou bylo správně umístit děla na vhodnou palebnou pozici. Ideální bylo umístění děla výše, než byl samotný hrad.¹⁴²

Při dobývání hradů a opevněných měst se dělostřelectvo stalo oblíbeným, i když jeho používání přinášelo mnoho nesnází. S děly nebylo možné přesně mířit, ale i tak byla namířena na jedno místo hradební zdi a to bylo několik dní v kuse nepřetržitě ostřelováno. Pokud se odstřelováním podařilo hradbu porušit, dobyvatelé si připravili podmínky pro snadné dobytí pevnosti. Děla stála ve vzdálenosti přibližně 200 metrů¹⁴³ od opevnění a jejich umístění bylo o to náročnější, pokud byla namířena právě na zmiňované jedno místo. Dobré palebné pozice mohly být ohroženy různorodostí okolního terénu. Již během husitských válek, ale především v následujících letech, se technické provedení děl dostávalo na stále lepší úroveň, a hlavně se děla stávala mnohem rozšířenější.¹⁴⁴ Při několikaměsíčním obléhání hradu se počet děl namířených na hradby rozrostl. Tento fakt vedl k potřebě upravit opevnění hradů či měst na odpovídající úroveň.¹⁴⁵

Během let husitských válek a let po nich následujících se obě strany v taktice vedení války navzájem ovlivňovaly. Feudální armáda přebrala některé prvky boje husitů a jejich odkaz využívala i v následujících letech.

Důležitá pro rozvoj způsobu boje byla válka polského knížete Kazimíra proti Albrechtu II. Habsburskému, protože v této válce proti sobě bojovaly dvě strany, které patřily k vítězům bitvy u Lipan. Celý tento vojenský střet provázelo tápání a neschopnost rozhodnout. Obě strany využívaly husitskou taktiku, ale žádná nechtěla iniciovat útok.

¹⁴² KUPKA/ČTVERÁK/DURDÍK/LUTOVSKÝ/STEHlíK 2002, 84

¹⁴³ DURDÍK 1957, 150

¹⁴⁴ ŠMAHEL 1995, 369

¹⁴⁵ KUPKA/ČTVERÁK/DURDÍK/LUTOVSKÝ/STEHlíK 2002, 52

Pro využití dělostřelectva byla důležitá bitva u města Tábor. Albrecht byl vybaven lepší technikou než česko-polská strana,¹⁴⁶ jejíž ležení úspěšně několik dní ostřeloval děly, avšak protivníková děla na jeho ležení dostřelila minimálně. Tato situace podkopala morálku česko-polské strany, která se stáhla za hradby města Tábora. V této situaci probíhalo vyjednávání obou stran, které nedosáhlo konce. Po neúspěšném vyjednávání se Albrecht vrátil do Prahy a vše skončilo jeho smrtí v říjnu roku 1439.¹⁴⁷

Další boje přinesly spory o moc v době nezletilosti Ladislava Pohrobka, který byl uznán po smrti svého otce Albrechta II. Habsburského jako dědic koruny. Jiří z Poděbrad byl zvolen zemským správcem, ale nebyl všemi ve funkci uznán. Shromáždil proto vojsko a přepadl Prahu, kterou dobyl. Jeho odpůrci začali zbrojit, avšak Jiří z Poděbrad byl rychlejší a začal obléhat hrady svých protivníků, aby podlomil jejich morálku. První byl přímý útok, který byl pak doplňován neustálým ostřelováním a vyhladověním posádky. Na bitevním poli obě strany využívaly vozovou hradbu a děla. Proběhla dělostřelecká výměna, ale žádná ze stran neiniciovala boj a nakonec byl uzavřen mír.¹⁴⁸

Po dlouhém jednání byl roku 1458¹⁴⁹ zvolen Jiří z Poděbrad českým králem, ale někteří volbu neuznali – Slezané, Lužičané a některá moravská města. Hned první rok vlády Jiří sáhl ke zbrani. Moravská města se novému českému králi podrobila rychle a bez boje kromě Jihlavy, která stále kladla odpor. Bylo jasné, že město není možné dobýt přímým útokem, a proto dobyvatelé město obklíčili ze všech stran. Využili systém úkrytu v příkopech a za koši s hlínou či ploty. Mezitím se Jiří rozhodl vyřešit spory s Albrechtem VI. Habsburským. Dobył některá města a pevnosti na rakouském území a nakonec s Albrechtem uzavřel mír, který Jiřímu potvrzoval nárok na Moravu. Jihlava stále odolávala obléhání, ale po vyjednání míru přijala Jiřího za krále. Při dobývání opevněných měst bylo vždy důležité izolovat obránce od zásobování, což přinášelo nesnáze dobyvatelům. Města svou opevněnou plochou výrazně přesahovala hrady, proto dobyvatelé museli město střežit ze všech stran. Před branami stavěli provizorní polní opevnění. Toto byl i případ Jihlavy, která po několikaměsíčním obléhání skončila v morální krizi a bez jídla.¹⁵⁰

¹⁴⁶ Česko-polská strana nechtěla uznat Albrechta jako nástupce trůnu a nabídla českou korunu polskému princí Kazimírovi. K této straně patřila odbojná husitská šlechta se sídlem v Táboře.

¹⁴⁷ ČORNEJ/BARTLOVÁ 2007, 57

¹⁴⁸ ČORNEJ/BARTLOVÁ 2007, 110

¹⁴⁹ ČORNEJ/BARTLOVÁ 2007, 156

¹⁵⁰ FRANKENBERGER 1960, 44

Boje proti Jednotě zelenohorské, která se zformovala proti Jiřímu z Poděbrad, probíhaly na začátku jako pevnostní válka, kdy bylo najednou obléháno dvanáct nepřátelských hradů. Ve velké míře bylo při obléhání hradů využito dělostřelectva, které se stalo od husitských válek technicky pokročilejším. Děla zásadně porušila hradby, ale svůj díl úspěchu měl nedostatek potravin a špatná morálka posádky uvnitř hradu. Do bojů česko-uherských válek se zapojil Matyáš Korvín, který byl dokonce korunován českým králem.¹⁵¹

Po smrti Jiřího z Poděbrad český sněm zvolil Vladislava Jagellonského českým králem. Matyáš si stále nárokoval český trůn a boje pokračovaly dále a byly ukončeny až uzavřením míru v Budíně roku 1478.¹⁵² Celkově byla tato válka založená na manévrovací strategii a snaze unavit nepřítele. Proměnu zaznamenala struktura vojska – jeho střed stvořili žoldnéri, jejichž potřeba pokračovat ve válce byla úzce spjata s vyplácením žoldu. „Válka byla rozhodnuta hospodářskou povahou Čech a Polska.“¹⁵³

Výsledkem vývoje opevnění měst a hradů ve 13. a 14. století¹⁵⁴ byly hradby až dva metry silné, hojně byl využíván systém parkánových zdí a před hradbami byly příkopy naplněné vodou nebo aspoň bahnem. Městské opevnění mělo i bašty, které se ve fortifikaci hradů objevovaly jen výjimečně. Ikonou pokroku fortifikačního systému je město Tábor, kde bylo budováno vyspělé opevnění v návaznosti na soudobé husitské války. Tábořské opevnění využívá principů ze 14. století, ale přidává nové pokrokové prvky.¹⁵⁵ Využívají parkánové bašty, protáhlého tvaru s polygonálním uzavřením a barbakán.

Vhodné podmínky pro rozvoj výstavby nového opevnění přinesla až doba Jiřího z Poděbrad.¹⁵⁶ Předpokládá se, že novou fortifikaci získala města Vodňany, Jindřichův Hradec, Slaný, Žatec a Znojmo. Hojně byl využíván barbakán, který chránil brány měst. Městské fortifikace se rozvíjely více než hradní. Hrady měly lepší postavení v krajině, než tomu bylo u měst a dlouho u nich nebylo potřeba nic měnit.¹⁵⁷

S rozvojem střelných zbraní se změnil přístup obránců hradu z pasivního k aktivnímu. Důraz byl kladen na hlavní parkánovou zeď, která byla posílena množstvím

¹⁵¹ ČORNEJ/BARTLOVÁ 2007, 260

¹⁵² ČORNEJ/BARTLOVÁ 2007, 435

¹⁵³ FRANKENBERGER 1960, 131

¹⁵⁴ LÍBAL 1960, 152

¹⁵⁵ KUPKA/ČTVERÁK/DURDÍK/LUTOVSKÝ/STEHLÍK 2002, 71

¹⁵⁶ LÍBAL 1960, 152; myšleno od roku 1448

¹⁵⁷ LÍBAL 1960, 163

předsunutých bašt umožňujících opětovat palbu nepříteli. Dalším významným prvkem hradní obrany bylo využívání válcových věží,¹⁵⁸ které byly umístovány do mohutných hradeb. Důležitá je přestavba opevnění Pražského hradu Benediktem Riedem. Jeho dílem je severní opevnění hradního areálu, věž Daliborka, Bílá věž a Mihulka. Benedikt se podílel na přestavbě opevnění vodního hradu Švihov pánů z Rýzemberka, kterým náležel také hrad Rabí. Monumentální přestavbou prošel také hrad Pernštejn,¹⁵⁹ kde byl dán zřetel na posílení fortifikačního systému, který plně využíval okolního terénu. Do řady významných stavebních počínů konce 15. století patří také hrad Helfštýn.¹⁶⁰

Je možné tvrdit, že celé fortifikační úsilí a budování na sklonku 15. století bylo zbytečné. Technický pokrok střelných zbraní byl rychlejší než stavba mohutného a nákladného opevnění, hradebních zdí a bašt. Renesanční opevnění vycházelo z jiných zásad a principů – využívá pružnost a měkkost hlíny oproti tvrdosti a lámavosti kamene.¹⁶¹ Tyto myšlenky pocházely z italského prostředí. Místní architekti využili poznatků z dělostřeleckého ostřelování některých italských měst, které prováděli Francouzi v letech 1494–1495¹⁶². Zjistili, že obezděný zemní val plně odpovídá požadavkům proti dělostřelectvu, ale také nabízí výhodné pozice pro obránce.¹⁶³

Je otázkou, proč se ke konci 15. století rozhodl Půta Švihovský z Rýzemberka¹⁶⁴ hrad monumentálně opevnit. Myšlenku na přestavbu nejen hradu Rabí, ale také vodního hradu Švihova, pravděpodobně měl již delší dobu. V 70. letech 15. století¹⁶⁵ dostal povolení od krále Vladislava Jagellonského, vystavět hrady na svém panství v jihozápadních Čechách. Začal s přestavbou malé tvrze Švihov, ze které se díky přestavbě stal monumentální vodní hrad. Přesné určení začátku přestavby není jasné, stejně tak tomu platí u hradu Rabí.

Opevnění na hradě Rabí se rozděluje do tří částí: severní, západní a jižní. Celý projekt monumentální fortifikace nikdy nebyl dokončen. [7]

¹⁵⁸ Příklady – Doubravská Hora, Úsov, hrad Vimperk.

¹⁵⁹ KUPKA/ČTVERÁK/DURDÍK/LUTOVSKÝ/STEHLÍK 2002, 54

¹⁶⁰ KUPKA/ČTVERÁK/DURDÍK/LUTOVSKÝ/STEHLÍK 2002, 443

¹⁶¹ PURTON 2010, 405–406

¹⁶² PROCACCI 1997, 103–104

¹⁶³ V našem prostředí byl tento typ opevnění využit na zámku v Pardubicích. Tato stavba využívala řeku Labe a stála na ostrově obklopena vodní hladinou. S pevninou ji spojoval most, před kterým byl vybudován barbakán.

¹⁶⁴ Půta II. Švihovský z Rýzemberka byl v letech 1479–1504 nejvyšším sudím Království českého.

¹⁶⁵ KALINA 2009, 143

Severní část opevnění se drží v jedné linii a nijak nepředstupuje. Východní konec severní části hradeb uzavírá velká a protáhlá bašta, která přiléhá k třetí hradní bráně a pod ní se nacházejícímu příhrádku. Prostřední část severní hradby prolamuje bašta parabolického půdorysu, západní část severního opevnění končí pouze mírným zaoblením. Celá severní část má víceméně konstantní šířku zdiva. [7]

Opevnění na západě a na jihu se svým provedením liší oproti severní části hradby. Jedná se o běžné schéma následnosti bašt a kurtin, které vznikaly na geometrickém principu. Dvě bašty směřující k západu jsou od sebe rozdílné nejen provedením, ale také vybavením. Nepravidelná polygonální bašta [33] má nejednotnou sílu zdiva – bašta je mohutná se silou zdiva pět metrů, avšak v místech připojení na navazující kurtiny je síla zdiva pouze jeden metr. Půlválcová jihozápadně umístěná bašta [34] organicky navazuje na přiléhající hradební zdi a síla zdiva je v celé baště přibližně stejná. V ústupcích hradební zdi se dochovaly pozůstatky schodišť vedoucí na úroveň koruny hradby.

Jižní opevnění neprolamuje žádná bašta, jedná se pouze o mohutnou hradbu, která plně využívá topografické situace. Před touto hradební zdí není vyhloubený příkop. Šířka zdiva jižní hradby není jednotná – nejsilnější je v nejj jižnějším místě hradby. Předpokládá se, že tento úsek hradby kopíruje předchozí opevnění.¹⁶⁶ Tato jižní část opevnění je ukončená ne příliš silnou ani vysokou provizorní zídka, která spojuje jihovýchodní konec hradební zdi se skalním masivem naproti. [35]

9. Datace a rekonstrukce podsebití

Vznik kostela Nejsvětější Trojice řadí nápis na poprsní kruchty kostela do roku 1498. Nápis s tímto letopočtem vznikl až v době rekonstrukce kostela v roce 1786,¹⁶⁷ ale zařazení výstavby kostela do konce 15. století je velmi pravděpodobné, protože v této době probíhala velkolepá přestavba samotného hradu Rabí. Tehdy vznikl monumentální věnec opevnění, a také bylo založeno městečko v podhradí. Kostel byl zapojen do městského opevnění, které bylo součástí fortifikačního systému kolem hradu a nad presbytářem obíhal vysazený ohoz s podsebitím.

¹⁶⁶ VARHANÍK 2005a, 24

¹⁶⁷ LANCINGER/LÍBAL/MUK 1974, 26

Právě začlenění kostela do fortifikačního systému hradu nabízí srovnání s opevněnými kostely, které v době středověku vznikaly na území Čech a Moravy. Mezi těmito kostely jsou analogie, které využívají vysunutý ochoz s podsebitím. Kostel sv. Bartoloměje v obci Kočí má do dnešních dnů zachovaný ochoz s podsebitím, který obíhá pod střechou presbytáře. Díky tomuto je snadné si představit, jak kostel Nejsvětější Trojice vypadal v období, kdy měl také podsebití. Nadále kostel sv. Bartoloměje může poskytnout představu o technickém řešení ochozu s podsebitím.

Příkladem jiného technického provedení ochozu s podsebitím byl kostel sv. Mikuláše v Praskolesích,¹⁶⁸ [22] kde stavitelé zazdili do hmoty věže rošt, který vynášel venkovní ochoz. Rošt je v interiéru věže vidět i dnes. Venku bylo podsebití zrušeno při barokní opravě.

Primárním ikonografickým pramenem pro rekonstrukci ochozu s podsebitím je kresba Jana Willenberga z roku 1602. Jádro hradu je na vedutě poničené, ale podhradní městečko s kostelem a okolí jsou dobře čitelné. [9] Dnes je nad presbytářem vystavěn nižší krov než původní pozdně gotický, který je nad lodí kostela. Na vedutě je zřejmé, že na začátku 17. století byl i nad kněžištěm vysoký gotický krov s vysunutým dřevěným ochozem s podsebitím.

Vznik samotného ochozu s podsebitím bude s největší pravděpodobností spadat do období vzniku kostela na konci 15. století. Krov nad lodí kostela odpovídá svou konstrukcí krovům, které na našem území vznikaly ve stejném období.¹⁶⁹ Dle Willenbergovy veduty je střecha, tedy krov ve stejné úrovni, jak nad presbyteriem, tak nad lodí kostela. Je pravděpodobné, že krov kostela s ochozem nad presbytářem vznikl zároveň s krovem nad lodí při jedné stavební akci – SHP předpokládá, že krov pochází z doby stavby kostela.¹⁷⁰

Podsebití se řadí do prvků aktivní obrany. Opevněné kostely sloužily k ochraně místního obyvatelstva ve chvílích přírodních nebo vojenských katastrof. Kostel Nejsvětější Trojice na Rabí není přímou ukázkou opevněného kostela, protože je začleněn do komplexnějšího fortifikačního systému hradu a města. Tento fakt však nevylučuje záměr, aby kostel sloužil místním lidem jako úkryt při hrozícím nebezpečí. Kostel stojí

¹⁶⁸ Ústní sdělení Mgr. Miroslav Kovář – stavební historik provádějící výzkum; Mgr. Stefan Scholz – vyučující interdisciplinárního semináře, během něhož studenti prováděli terénní praxi.

¹⁶⁹ ŠKABRADA 2000, 78

¹⁷⁰ LANCINGER/LÍBAL/MUK 1974, 18

mezi hradem a městem. Sloužil obyvatelům města a také majitelům hradu, jelikož krov kostela byl propojen mostkem s prostorem mezi první a druhou hradní bránou.

Zánik vysokého gotického krovu s ochozem a podsebitím nad presbytářem kostela spadá do blíže nespecifikované rekonstrukce v první třetině 19. století.¹⁷¹ Zrušen byl také sanktusník, který byl situován na střeše nad vítězným obloukem a byl nahrazen vížkou na nižším nově vzniklém krovu kněžiště. V konstrukci krovu nad lodí kostela ve východní části chybí tři ondřejské kříže, dokazující že právě v této části byla zasazena konstrukce vížky.

Zásyp, který pokrýval rub klenby kostela, neprozradil nic, co by mohlo vést k objasnění zrušení ochozu s podsebitím. V zásypu nebyly žádné stratigrafické vrstvy. Jednalo se o sekundárně navezený odpad, který nezahrnoval pozůstatky žádné stavební etapy.

9.1 Veduta Jana Willenberga a další ikonografické prameny

Základním ikonografickým pramenem pro hrad Rabí a k němu náležící kostel Nejsvětější Trojice je veduta vytvořená Janem Willenbergem v roce 1602. [6] Tato podlouhlá kresba ukazující hrad, horní a dolní podhradí s okolím je v místě jádra hradu poškozená, ale pro podhradí s kostelem a okolím si zachovala velkou vypovídající hodnotu.

Ve středu kresby je zachycen hrad Rabí. Na vyobrazení je vidět jasná linie severní hradby, na které je patrné podsebití. Vzhledem k poničení kresby chybí část nového paláce a celý horní hrad s donjonem. Částečně jsou viditelné staré pokoje, které se nachází na západní straně.

Vypovídající hodnotu má veduta ohledně města v podhradí a okolní krajiny. Město je rozděleno na horní a dolní. Horní Hradčany byly opevněny a spadaly do fortifikačního systému hradu. Na kresbě je dobře patrná linie horního města, která končí na východě u kostela Nejsvětější Trojice, jehož presbytář vystupuje z linie městského opevnění. Z horního města vede cesta do dolního města, které nebylo opevněno.

¹⁷¹ LANCINGER/LÍBAL/MUK 1974, 27

Kostel je zobrazen jako stavba s dobře patrným rozdělením lodi a presbytáře. Kněžiště je polygonálně uzavřeno a kolem něj pod střechou obíhá vysazený ochoz s podsebitím. Hřeben střechy nad celým kostelem je v jedné úrovni a v místě nad vítězným obloukem je vysoký sanktusník.

Veduta Rabí, která se zachovala ve strahovském skicáři Jana Willenberga, ukazuje hrad v podobě, kterou mu vtiskla přestavba Půty Švihovského z Rýzemberka a jeho synů na přelomu 15.–16. století.

Zajímavým pramenem je mapa žichovického panství, kterou v polovině 18. století¹⁷² vytvořil Isidor Peller. [36] Hrad je na ní zachycen z ptačí perspektivy a v náznaku – některým částem hradu autor věnoval více pozornosti a některým méně. Důležitá je linie městských hradeb, která je na mapě dobře viditelná a pomáhá představit o začlenění kostela Nejsvětější Trojice do fortifikačního systému. Ve vyobrazení kostela je patrný výškový rozdíl mezi střechou lodi a kněžiště. Dobře viditelný je ochoz, který se nachází pod střechou presbytáře.

Stav hradu Rabí a jeho okolí na konci 18. století je zachycen na vedutě Leopolda Peuckerta z roku 1797.¹⁷³ [37] Autor zaznamenal chátrající areál s kostelem Nejsvětější Trojice v podhradí. Kostel je nad presbytářem opatřen vysokým gotickým krovem s vysunutým ochozem s podsebitím. Sanktusník je umístěn na hřebeni střechy v místech nad triumfálním obloukem. Ze samotného hradu je dobře viditelný nový palác, horní hrad s velkou věží a provizorní ukončení dělostřeleckého opevnění na jihu.

Alleschovo vyobrazení hradu Rabí z roku 1835¹⁷⁴ [38] ukazuje kostel s nízkým krovem nad presbytářem. Chybí ochoz s podsebitím a sanktusová vížka je nově umístěná nad kněžištěm kostela. Hrad je zobrazen jako zřícenina s náletovými dřevinami.

Z těchto ikonografických pramenů je jasné, že mezi lety 1797 a 1835 proběhla zásadní oprava kostela. Jednalo se především o snížení krovu kněžiště a zrušení ochozu s podsebitím, který obíhal pod střechou presbyteria. Dále se změnilo umístění sanktusníku. Podle starších vyobrazení byla vížka na hřebenu střechy nad vítězným obloukem a nově se objevuje uprostřed krovu nad východním závěrem kostela.

¹⁷² RUDOVÁ 2014, 91

¹⁷³ LANCINGER/LÍBAL/MUK 1974, 2

¹⁷⁴ LANCINGER/LÍBAL/MUK 1974, 2

10. Závěr

Na kostele Nejsvětější Trojice mě zaujalo propojení mezi sakrálním a světským využitím. Kostel byl začleněn do velkolepého systému opevnění hradu Rabí a do hradeb městečka v podhradí, ze kterých kostel vystupoval jako předsunutá bašta. Pod krovem presbyteria obíhal vysazený ochoz s podsebitím.

Ve své práci jsem se snažila nalézt propojení mezi opevněnými kostely u nás a kostelem Nejsvětější Trojice u hradu Rabí. Je možné nalézt venkovské opevněné kostely, které využívaly prvků aktivní obrany v podobě podsebití. Do dnešních dní je možné takovýto ochoz obíhající pod střechou kněžiště vidět u kostela sv. Bartoloměje v Kočí.

Fenomén opevněných kostelů ukazuje, že i tento typ sakrální stavby byl v Čechách hojně rozšířen, a však propojení samostatně stojícího kostela s rozvinutou fortifikací hradu není v našem prostředí běžné. Nejedná se ani o typ rozlehlého hradního kostela, který se objevuje v Sedmíhradsku.

V otázce podsebití je základním pramenem veduta Jana Willenberga, který zaznamenal hrad, podhradí s kostelem a okolí na začátku 17. století. V rámci porovnání s vyobrazeními, které vznikly v následujících stoletích, je jasné, že podsebití bylo zrušeno při blíže nespecifikované opravě v první třetině 19. století.

Zásyp klenby kostela mohl pomoci rozluštit záhadu zrušení vysokého gotického krovu nad presbytářem a tím i vysazeného ochozu s podsebitím, který obíhala pod střechou kněžiště, ale přinesl nové otázky. Vytěžení většího množství materiálu probíhalo bez archeologického dozoru a nevznikla žádná zpráva. Sonda, která proběhla několik let později, přinesla zajímavé objevy. V zásypu nebyla žádná stratigrafie a jednalo se pouze o sekundárně nanesený materiál. Není tedy jasné, kdy zásyp vznikl, ani odkud přesně nalezený materiál pocházel. Nalezené kachle ukazují na kamna vzniklá ve třech obdobích. Vznikají tedy otázky, kde ona kamna původně stála, jaký byl důvod k jejich zničení a hlavně, proč se úlomky kachlí objevují na klenbě kostela.

Ve své práci jsem nevěnovala inventáři kostela, protože se jedná se o téma, které by si zasloužilo větší samostatnou práci. Jedná se o pozdně gotický křídlový oltář ve středové části se sochou sv. Jiřího, kterému je oltář zasvěcen a dále o votivní obraz Jana Jindřicha Chanovského z Dlouhé Vsi a jeho manželky Anny Barbory, který byl součástí

pravého postranního oltáře, který je zasvěcen Všem svatým a Panně Marii. Tento obraz vznikl ve 30. letech 17. století.

Tato bakalářská práce se primárně věnovala architektuře, stavebnímu vývoji a otázce podsebití. Nalezla jsem různé analogie, do jejichž kontextu jsem zařadila kostel Nejsvětější Trojice. Téma však má v sobě ještě větší potenciál. Další zájem by mohl směřovat k otázkám, které vyvstaly u zásypu klenby kostela.

Interiér kostela Nejsvětější Trojice není v dobré kondici a čeká na rekonstrukci. Klenba má v sobě praskliny a je nutné ji zajistit, aby se její stav nezhoršoval. Pokud k těmto opravám dojde, přijde také čas na otázky památkové péče, zda zachovat secesní výmalbu, která momentálně kostel zdobí, nebo ji odstranit a obnovit fragmenty starší výmalby, které byly zjištěny pomocí sond.

11. Obrazová příloha

1. Mapa regionu

2. Mapa toku řeky Otavy a města na něm se nacházející

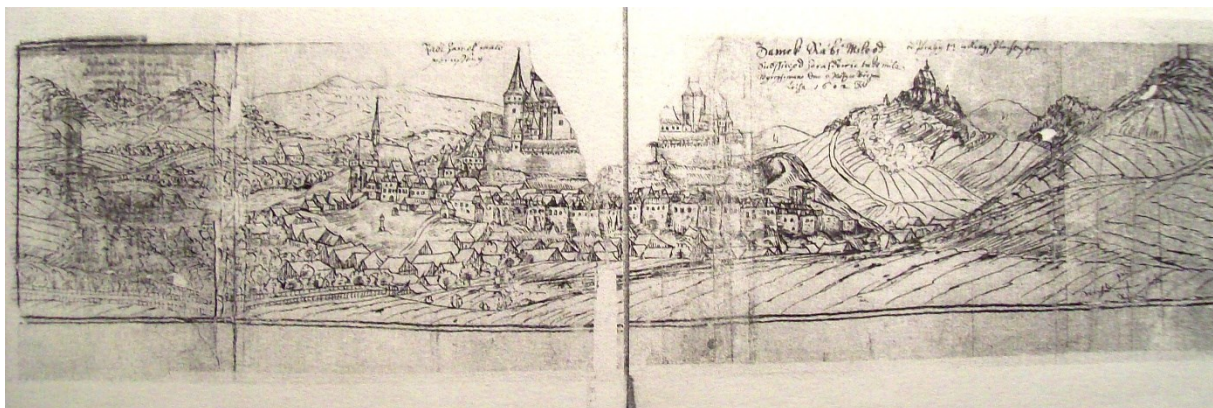
3. Stabilní katastr

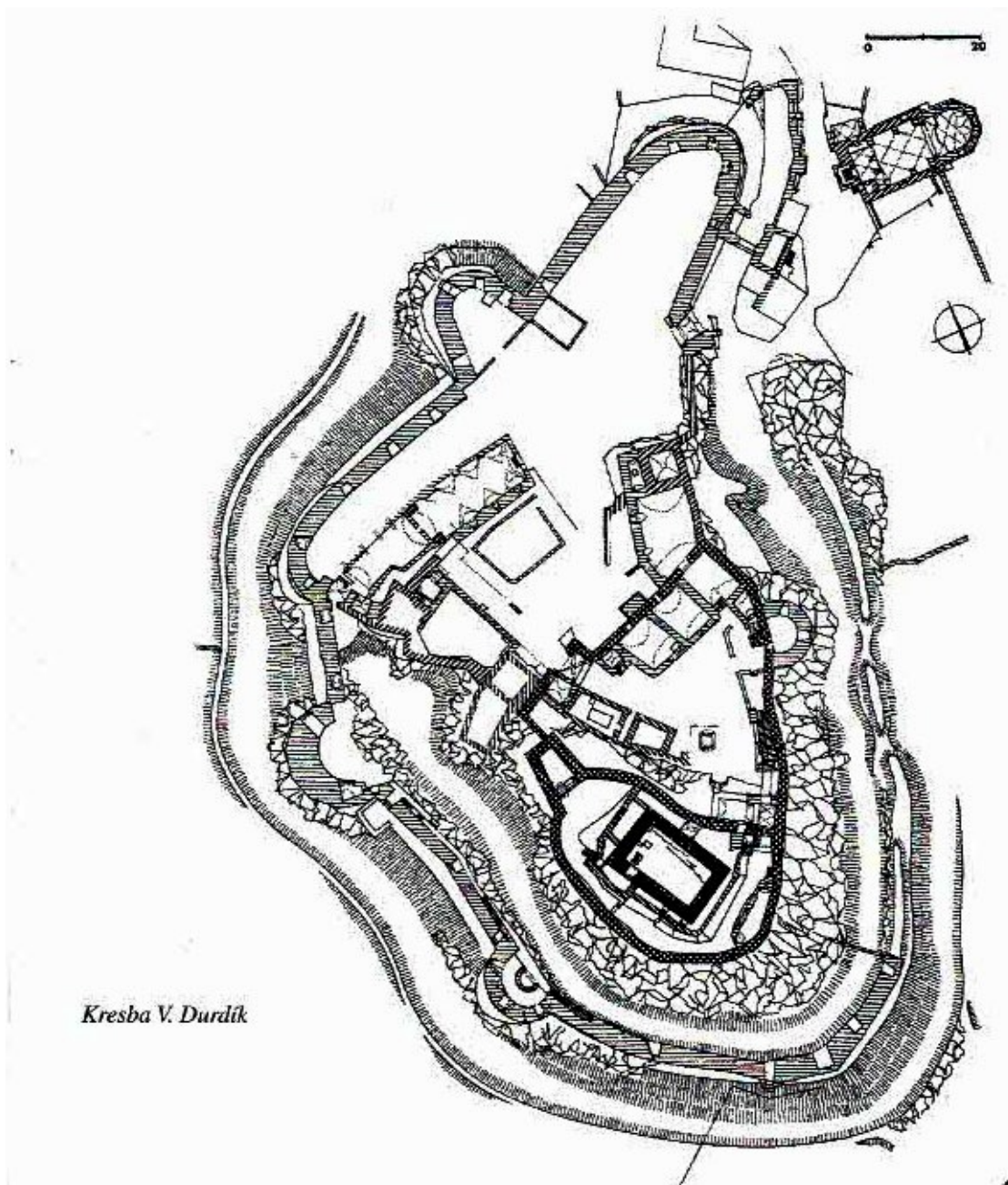
4. 3. vojenské mapování

5. Znak města Rábí

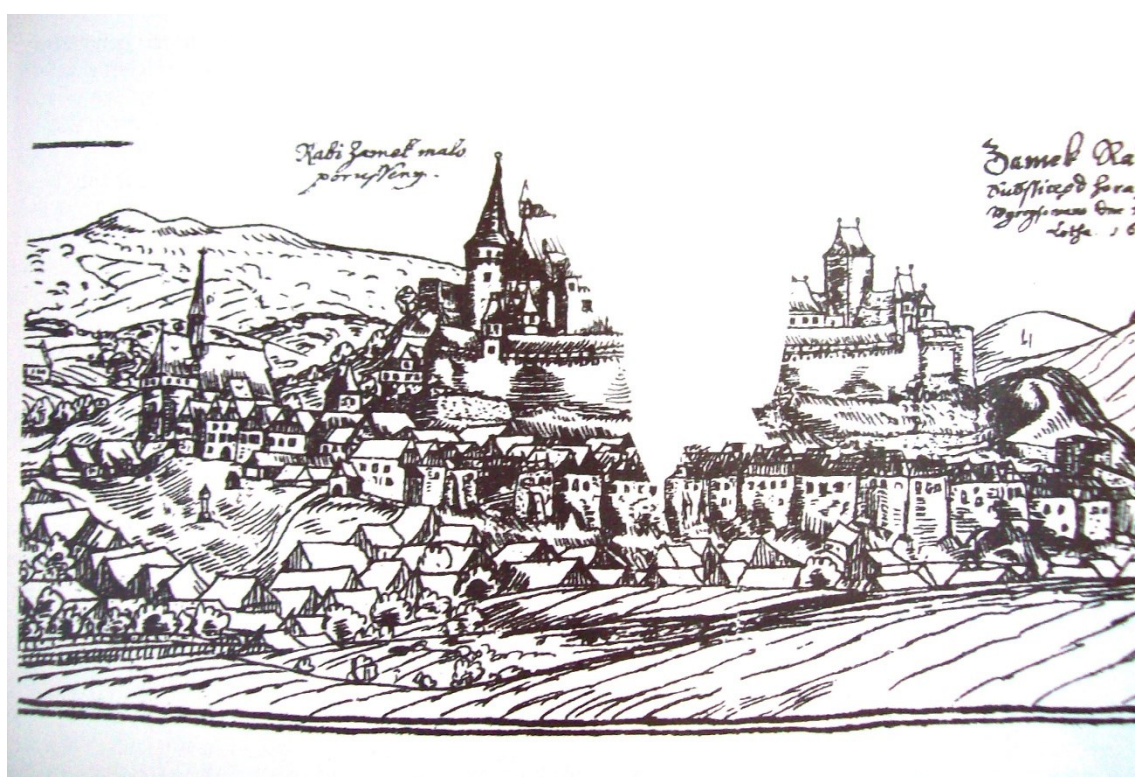
6. Veduta hradu Rábí, Jan Willenberg, 1602

7. Půdorys hradu Rabí. Kresba V. Durdík

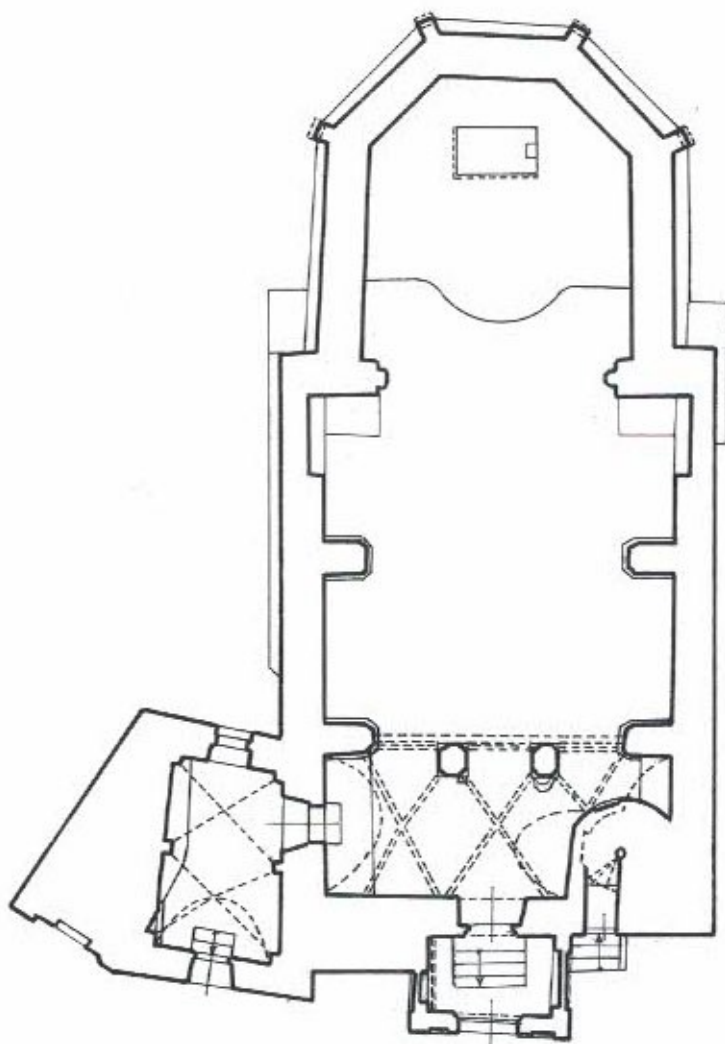
8. Latinský nápis na poprsní kruchty kostela

9. Veduta hradu Rabí, Jan Willenberg, výřez, 1602

10. Pohled na kostel Nejsvětější Trojice z jihovýchodu

11. Půdorys kostela Nejsvětější Trojice, přízemí

12. Pohled na polygonálně uzavřený presbytář

13. Pohled na západní průčelí kostela

14. Pohled z tělesa kruchty do lodi a presbytáře

15. Kruchta

16. Ústí šnekového schodiště do krovu kostela

17. Prostor krypty pod kostelem, pohled směrem na východ

18. Portál ze sakristie do prostoru pod kruchtou

19. Pohled na kostel Nejsvětější Trojice ze severu

Magnes lapis tunc et in pulverizato
In motu missi repositi angulus domus
Fumus ascendens de pelle affida bina
Magnus fecit ceteri culpa alicui tactu
Sic reformatu in domo si manus ipsi
Et post abspiciens albo in limbo puzo

elo

20. Konrad Kyeser, Bellifortis, 1402–1405

21. Pozůstatky klenebního zásypu nad prostorem lodi u severní zdi

22. Detail plánu obce Praskolesy z roku 1727, kostel sv. Mikuláše

23. Praskolesy kostel sv. Mikuláše – prostor věže, pozůstatky konstrukce podsebití

24. Kostel sv. Bartoloměje v obci Kočí

25. Kostel sv. Bartoloměje v Kočí – pohled na kněžiště s vysazeným ochozem a podsebitím

26. Kostel sv. Linharta v Liděrovicích

27. Hrad Švihov – pohled z východu na kapli Panny Marie založené na baště

28. Pohled do hradní kaple Panny Marie na Švihově

29. Pohled na emporu v kapli Panny Marie na hradě Švihov

30. Hrad Klenová na vyobrazení z poloviny 19. století

31. Veduta Jihlavy ze 30. let 15. století

32. Veduta Jihlavy ze 30. let 15. století – detail

33. Dělostřelecké opevnění hradu Rabí – polygonální bašta směřující k západu

34. Dělostřelecké opevnění hradu Rabí – půlválcová jihozápadní bašta

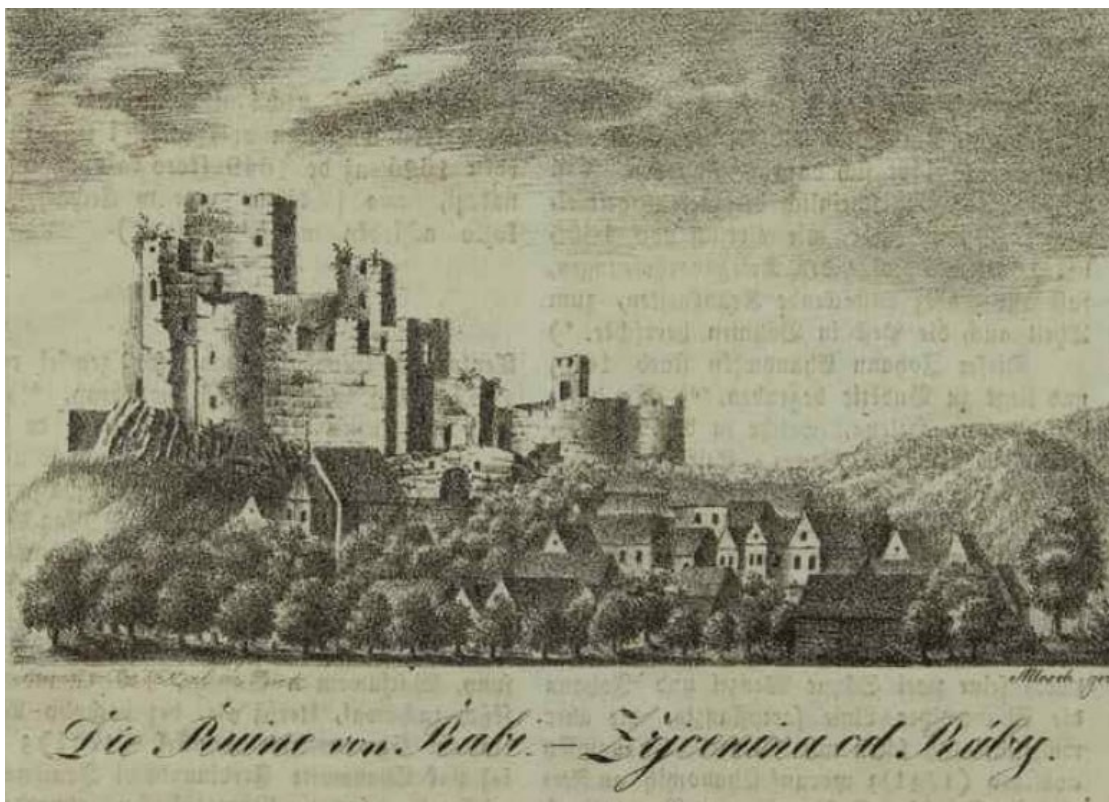
35. Dělostřelecké opevnění hradu Rabí – provizorní zakončení jihovýchodní hradby

36. Mapa žichovického panství, vytvořená Isidorem Pellerem v polovině 18. století

37. Veduta Leopolda Peuckerta z roku 1797

38. Alleschovo vyobrazení hradu Rabí z roku 1835

12. Seznam vyobrazení¹⁷⁵

1. Mapa regionu. Reprodukce z:
<http://archivnimapy.cuzk.cz/uazk/pohledy/archiv.html>, hledáno 30. 5. 2017
2. Mapa toku řeky Otavy a města na něm se nacházející. Reprodukce z:
http://www.pujcovna-lodi.com/img/uploaded/otava_mapa.jpg, hledáno 30. 5. 2017
3. Stabilní katastr. Reprodukce z:
http://archivnimapy.cuzk.cz/skici/skici/PRA/PRA533018370/PRA533018370_index.html, hledáno 30. 5. 2017
4. 3. vojenské mapování. Reprodukce z:
http://oldmaps.geolab.cz/map_viewer.pl?lang=cs&map_root=3vm&map_region=25&map_list=4251_4, hledáno 30. 5. 2017
5. Znak města Rabí. Převzato z: HOUZAR 2016, 297
6. Veduta hradu Rabí, Jan Willenberg, 1602. Převzato z: PODLAHA/ZAHRADNÍK 1901, tab. 19
7. Půdorys hradu Rabí. Převzato z: DURDÍK 2000b, 17
8. Latinský nápis na poprsní kruchty kostela
9. Veduta hradu Rabí, Jan Willenberg, výřez, 1602. Převzato z: PODLAHA/ZAHRADNÍK 1901, tab. 19
10. Pohled na kostel Nejsvětější Trojice z jihovýchodu
11. Půdorys kostela Nejsvětější Trojice, přízemí. Převzato z: LANCINGER/LÍBAL/MUK 1974
12. Pohled na polygonálně uzavřený presbytář
13. Pohled na západní průčelí kostela
14. Pohled z tělesa kruchty do lodi a presbytáře
15. Kruchta
16. Ústí šnekovitého schodiště do krovu kostela
17. Prostor krypty pod kostelem, pohled směrem na východ
18. Portál ze sakristie do prostoru pod kruchtou
19. Pohled na kostel Nejsvětější Trojice ze severu

¹⁷⁵ Pokud není uvedeno jinak, jedná se o archiv autora.

20. Konrad Kyeser, Bellifortis, 1402–1405. Reprodukce z: <http://daten.digital-sammlungen.de/~db/0009/bsb00090291/images/index.html?seite=56&fip=193.174.98.30>, hledáno 30. 5. 2017
21. Pozůstatky klenebního zásypu nad prostorem lodi u severní zdi
22. Detail plánu obce Praskolesy z roku 1727, kostel sv. Mikuláše. Převzato z: GOTTFRIED 2016, 140
23. Praskolesy, kostel sv. Mikuláše – prostor věže, pozůstatky konstrukce podsebití.
Foto: Miroslav Kovář
24. Kostel sv. Bartoloměje v obci Kočí. Reprodukce z: [https://cs.wikipedia.org/wiki/Kostel_svat%C3%A9ho_Bartolom%C4%Bje_\(Ko%C4%8D%C3%AD\)#/media/File:Ko%C4%8D%C3%AD_\(okres_Chrudim\)_kostel_sv._Bartolom%C4%Bje.jpg](https://cs.wikipedia.org/wiki/Kostel_svat%C3%A9ho_Bartolom%C4%Bje_(Ko%C4%8D%C3%AD)#/media/File:Ko%C4%8D%C3%AD_(okres_Chrudim)_kostel_sv._Bartolom%C4%Bje.jpg), hledáno 30. 5. 2017
25. Kostel sv. Bartoloměje v Kočí – pohled na kněžiště s vysazeným ochozem a podsebitím. Reprodukce z: https://foto.turistika.cz/foto/r/450/9088/7137/full_bd72d5_106451.jpg, hledáno 30. 5. 2017
26. Kostel sv. Linhart v Liděřovicích. Reprodukce z: [https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Church_of_Saint_Leonard_\(Lid%C3%A9řovice\)#/media/File:Lid%C3%A9řovice_-_1.jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Church_of_Saint_Leonard_(Lid%C3%A9řovice)#/media/File:Lid%C3%A9řovice_-_1.jpg), hledáno 30. 5. 2017
27. Hrad Švihov – pohled z východu na kapli Panny Marie založené na baště.
Reprodukce z: [https://cs.wikipedia.org/wiki/%C5%A0vihov_\(hrad\)#/media/File:Hrad_%C5%A0vihov_od_v%C3%BDchodu.jpg](https://cs.wikipedia.org/wiki/%C5%A0vihov_(hrad)#/media/File:Hrad_%C5%A0vihov_od_v%C3%BDchodu.jpg), hledáno 30. 5. 2017
28. Pohled do hradní kaple Panny Marie na Švihově. Reprodukce z: <https://www.hradsvihov.cz/pamatky/svihov/fotogalerie/okruhy/i-05-kaple.jpg>, hledáno 30. 5. 2017
29. Pohled na emporu v kapli Panny Marie na hradě Švihov. Reprodukce z: <https://www.hradsvihov.cz/pamatky/svihov/fotogalerie/f-svatby/svatby-mista-kaple-02.jpg>, hledáno 30. 5. 2017
30. Hrad Klenová na vyobrazení z poloviny 19. století. Převzato z: ZÁRUBA 2016, 121
31. Veduta Jihlavy ze 30. let 15. století. Foto: Stefan Scholz
32. Veduta Jihlavy ze 30. let 15. století – detail. Foto: Stefan Scholz
33. Dělostřelecké opevnění hradu Rabí – polygonální bašta směřující k západu

34. Dělostřelecké opevnění hradu Rabí – půlválcová jihozápadní bašta
35. Dělostřelecké opevnění hradu Rabí – provizorní zakončení jihovýchodní hradby
36. Mapa žichovického panství vytvořená Isidorem Pellerem v polovině 18. století – detail města a hradu Rabí. Reprodukce z: <https://www.hrad-rabi.eu/cs/fotogalerie/1803-historicke-pohledy>, hledáno 30. 5. 2017
37. Veduta Leopolda Peuckerta z roku 1797. Reprodukce z: <https://www.hrad-rabi.eu/cs/fotogalerie/1803-historicke-pohledy>, hledáno 30. 5. 2017
38. Alleschovo vyobrazení hradu Rabí z roku 1835. Reprodukce z: <https://digi.ceskearchivy.cz/DA?menu=3&id=119720&page=1>, hledáno 30. 5. 2017

13. Seznam literatury

- ADAMOVSKEÝ 1983 — Václav ADAMOVSKEÝ: Rábí. Kostel Nejsvětější Trojice. Návrh sond. Plzeň 1983. (Archiv plánů, projektů, průzkumů a restaurátorských zpráv, NPÚ ÚOP v Plzni, sign. O 037-4-14436)
- ANDERLE 2004 — Jan ANDERLE: Otázky vývoje jádra hradu Rábí. In: *Castellologica bohémica* 9, 2004, 125–138
- BĚHALOVÁ 2013 — Dana BĚHALOVÁ: Pozdně středověké opevněné kostely na jižní Moravě (diplomová práce na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity v Brně). Brno 2013
- BOEM/FAJT 2005 — Barbara Drake BOEM / Jiří FAJT (eds.): Prague: the Crown of Bohemia, 1347–1437. New York, New Haven 2005, 233–235
- ČORNEJ/BARTLOVÁ 2007 — Petr ČORNEJ / Milena BARTLOVÁ: Velké dějiny zemí Koruny české. Svazek VI. 1437–1526. Praha 2007
- DOLÍNEK/DURDÍK 2008 — Vladimír DOLÍNEK / Jan DURDÍK: Historické zbraně. Praha 2008
- DOMANJOVÁ/TRUC 1987 — Helena DOMANJOVÁ / Miroslav TRUC: Jan Willenberg. Pohledy na česká města k počátku 17. století. Praha 1987
- DRHOVSKEÝ 2002 — Karel DRHOVSKEÝ: Rábí. Plzeň 2002
- DRNCOVÁ 1898 — Ludmila DRNCOVÁ: Rábí. Plzeň 1989
- DURDÍK 1957 — Jan DURDÍK: Husitské vojenství. Praha 1957
- DURDÍK 1998 — Tomáš DURDÍK: Vybrané středověké památky Prácheňska. Praha 1998
- DURDÍK 2000a — Tomáš DURDÍK: Ilustrovaná encyklopedie českých hradů. Praha 2000
- DURDÍK 2000b — Tomáš DURDÍK: Hrad Rábí. Plzeň 2000
- DURDÍK 2002 — Tomáš DURDÍK: Ilustrovaná encyklopedie českých hradů. Dodatky. Praha 2002
- DURDÍK 2005a — Tomáš DURDÍK: Encyklopedie českých hradů. Praha 2005
- DURDÍK/SUŠICKÝ 2005 — Tomáš DURDÍK / Viktor SUŠICKÝ: Zříceniny hradů, tvrzí a zámků. Západní Čechy. Praha 2005

- DURDÍK 2005b — Tomáš DURDÍK: Ilustrovaná encyklopedie českých hradů. Dodatky 2. Praha 2005
- DURDÍK 2008 — Tomáš DURDÍK: Ilustrovaná encyklopedie českých hradů. Dodatky 3. Praha 2008
- FAJT 2012 — Jiří FAJT (ed.): Europa Jagellonica 1386–1572. Umění a kultura ve střední Evropě za vlády Jagellonců. Praha 2012
- FAKTOR 1995 — Zdeněk FAKTOR: Střelné zbraně. Konstrukce a funkce. Praha 1995
- FLEGL 1965 — Michal FLEGL: Kapitola z dějin stavebních úprav hradu Rabí. In: Památková péče 25, 1965, s. 150–153
- FOSTER-ČIHÁKOVÁ/KAMENICKÁ 2009 — Linda FOSTER-ČIHÁKOVÁ / Eva KAMENICKÁ: Archeologické výzkumy v areálu hradu v letech 1990–2006. Souhrnná nálezová zpráva. Plzeň 2009 (Archiv plánů, projektů, průzkumů a restaurátorských zpráv, NPÚ ÚOP v Plzni, sign. O 037-4-24678)
- FOSTER-ČIHÁKOVÁ/WALDMANNOVÁ 2011 — Linda FOSTER-ČIHÁKOVÁ / Marcela WALDMANNOVÁ: Rabí, okr. Klatovy, kostel Nejsvětější Trojice. Nálezová zpráva ze záchranného archeologického výzkumu při statickém zajištění kleneb kostela v roce 2009. Plzeň 2011. (Archiv plánů, projektů, průzkumů a restaurátorských zpráv, NPÚ ÚOP v Plzni, sign. O 037-4-24777)
- FRANKENBERGER 1960 — Otakar FRANKENBERGER: Husitské válečnictví po Lipanech. Vývoj husitského válečnictví po skončení husitské revoluce a jeho význam pro válečnictví vůbec. Praha 1960
- GABRIEL 1859 — Josef Ambrož GABRIEL: Hrad Rabí. Historicko-topografický nástin. Praha 1859
- GLOMBOVÁ 2010 — Hana GLOMBOVÁ: Činnost spolku pro zachování památek na hradě Rabí v první polovině 20. století (bakalářská práce na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity v Brně). Brno 2010
- GLOMBOVÁ v tisku — Hana GLOMBOVÁ: Působení Spolku pro zachování památek na hradě Rabí. In: Vyhlídky na věčnost – Výzkum, ochrana a prezentace torzální architektury. V tisku
- GOJDA 2000 — Martin GOJDA: Archeologie krajiny. Praha 2000

GOTTFRIED 2016 — Libor GOTTFRIED: Praskolesy – 800 let. Kapitoly ze starších dějin obce. Praskolesy 2016

HANZL/MICHOINOVÁ/SVOBODA 2007 — Miloslav HANZL / Dagmar MICHOINOVÁ / Miloš SVOBODA: Rabí hrad NKP – 1. úroveň kostela Nejsvětější Trojice (zakristie, loď, presbyterium, schodiště, kruchta). Průzkumné práce. Plzeň 2007 (Archiv plánů, projektů, průzkumů a restaurátorských zpráv, NPÚ ÚOP v Plzni, sign. O 037-4-24351)

HEBER 2002 — Franz Alexander HEBER: České hrady, zámky a tvrze. Západní Čechy. Praha 2002

HEBER 2008 — Franz Alexander HEBER: České hrady, zámky a tvrze. Jižní Čechy. Praha 2008

HEROUTOVÁ 1975 — Marie HEROUTOVÁ: Město Rabí, stavebně historický průzkum. Plzeň 1975 (Archiv plánů, projektů, průzkumů a restaurátorských zpráv, NPÚ ÚOP v Plzni, sign. O 037-4-6945)

HLAVICOVÁ 2008 — Zuzana HLAVICOVÁ: Jan Willenberg, knižní ilustrace (diplomová práce na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity v Brně). Brno 2008

HOFFMANN 2009 — František HOFFMANN: Lucemburská Jihlava. In: PISOVÁ 2009, 109–158.

HOMOLKA/KRÁSA/MENCL/PEŠINA/PETRÁŇ 1985 — Jaromír HOMOLKA / Josef KRÁSA / Václav MENCL / Jaroslav PEŠINA / Josef PETRÁŇ: Pozdně gotické umění v Čechách 1471–1526. Praha 1985

HOUZAR 2016 — Petr HOUZAR: Klíč ke znakům měst České republiky. Brno 2016

HŮRKOVÁ 2016 — Jindra HŮRKOVÁ: Několik poznámek k osídlení Klatovska ve 13. století. In: Archeologie Západních Čech 10, 2016, 94–123

JUNKOVÁ 2014 — Eliška JUNKOVÁ: Zaniklý kostel Všech svatých u Rabí (okr. Klatovy) (bakalářská práce na Filozofické fakultě Západočeské univerzity v Plzni). Plzeň 2014

KALINA 2005 — Pavel KALINA: Dějiny středověké architektury. Praha 2005

KALINA 2009 — Pavel KALINA: Benedikt Ried a počátky zaalpské renesance. Praha 2009

KAMENICKÁ 1994 — Eva KAMENICKÁ: Nové poznatky o stavebním vývoji hradu Rábí ve světle archeologických výzkumů. In: Castellologica Bohemica 4, 1994, 311–326

- KLEINSCHMIDT 1928 — Rudolf KLEINSCHMIDT: Hrad Rábí. Průvodce. Sušice 1928
- KLEINSCHMIDT 1931 — Rudolf KLEINSCHMIDT: Hrad Rábí a jeho záchrana. In: Otavan 13, 1930–1931, 5–8
- KLUČINA 1987 — Petr KLUČINA: Jak válčili husité. Praha 1987
- KLUČINA 2004 — Petr KLUČINA: Zbroj a zbraně. Evropa 6.–17. století. Praha 2004
- KOLÁŘ 1892 — Martin KOLÁŘ: Rod pánů Švihovských. Tábor 1892
- KOUTEK 2011 — Tomáš KOUTEK: Zapomenuté české kostely. Praha 2011
- KREJČA 1994 — Aleš KREJČA: Grafické techniky. Praha 1994
- KROUPA 2009 — Jiří KROUPA: Středověká architektura a umění. Architektura. In: PISOVÁ 2009, 221–236
- KŘÍŽEK/ČECH 1997 — Leonid KŘÍŽEK / Zdirad J. K. ČECH: Encyklopedie zbraní a zbroje. Praha 1997
- KUČA 2004 — Karel KUČA: Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku VI. Praha 2004
- KUPKA/ČTVERÁK/DURDÍK/LUTOVSKÝ/STEHLÍK 2002 — Vladimír KUPKA / Vladimír ČTVERÁK / Tomáš LUTOVSKÝ / Eduard STEHLÍK: Pevnosti a opevnění v Čechách a na Moravě a ve Slezsku. Praha 2002
- KYNCL 2013 — Tomáš KYNCL: Výzkumná zpráva č. 131b-13, Dendrochronologické datování dřevěných konstrukčních prvků z donjonu na hradě Rábí. DendroLab Brno 2013
- LANCINGER/LÍBAL 1970 — Luboš LANCINGER / Dobroslav LÍBAL: Hrad Rábí, stavebně historický průzkum. Plzeň 1970 (Archiv plánů, projektů, průzkumů a restaurátorských zpráv, NPÚ ÚOP v Plzni, sign. O 037-4-2079)
- LANCINGER/LÍBAL/MUK 1974 — Luboš LANCINGER / Dobroslav LÍBAL / Jan MUK: Hrad Rábí. Kostel Nejsvětější Trojice, stavebně historický průzkum. Plzeň 1974 (Archiv plánů, projektů, průzkumů a restaurátorských zpráv, NPÚ ÚOP v Plzni, sign. O 037-4-6009)
- LE GOFF 2005 — Jacques LE GOFF: Kultura středověké Evropy. Praha 2005
- LE GOFF/SCHMITT 2008 — Jacques LE GOFF / Jean-Claude SCHMITT: Encyklopedie středověku. Praha 2008

- LÍBAL 1948 — Dobroslav LÍBAL: Gotická architektura v Čechách a na Moravě. Praha 1948
- LÍBAL 1960 — Dobroslav LÍBAL: Stálá opevnění doby Poděbradské a Jagellonské. In: FRANKENBERGER 1960, 148–168
- LOUNOVÁ 2007 — Lucie LOUNOVÁ: Restaurátorská dokumentace. Zpráva o výsledcích restaurátorského průzkumu výzdoby na omítkách vstupní předsínky kostela Nejsvětější Trojice na Rabí. 2007 (Archiv plánů, projektů, průzkumů a restaurátorských zpráv, NPÚ ÚOP v Plzni, sign. RZ 2158)
- MACEK 1994 — Josef MACEK: Jagellonský věk v českých zemích (1471–1526) II. Šlechta. Praha 1994
- MACOUN 2012 — Jiří MACOUN: Dějiny opevňování v Čechách a na Moravě. Brno 2012
- MARŠIKOVÁ/MARŠÍK 2007 — Magdalena MARŠIKOVÁ / Zbyněk MARŠÍK: Dějiny zeměměřictví a pozemkových úprav v Čechách a na Moravě v kontextu světového vývoje. Praha 2007
- MARTÍNEK 1999 — Jiří MARTÍNEK: Sušicko – bylo či nebylo? In: Historická geografie 30, 1999, 85–100
- MENCLOVÁ 1971 — Dobroslava MENCLOVÁ: Rabí. Státní hrad a památky v okolí. Praha 1971
- MENCLOVÁ 1976a — Dobroslava MENCLOVÁ: Vliv husitských válek na pozdně gotickou fortifikační architekturu. In: Umění 9, 1961, 433–471
- MENCLOVÁ 1976b — Dobroslava MENCLOVÁ: České hrady. Díl první. Praha 1976
- MENCLOVÁ 1976c — Dobroslava MENCLOVÁ: České hrady. Díl druhý. Praha 1976
- MUSIL 2006 — František MUSIL: Úvod do kastelologie I. Hradec Králové 2006
- NOVIBILSKÝ 2001 — Milan NOVIBILSKÝ: Úvaha o některých komunikačních schématech hradu Rabí. In: Dějiny staveb 2001, 115–126
- OLIVOVÁ-NEZBEDOVÁ/KNAPPOVÁ/MALENÍNSKÁ/MATÚŠOVÁ 1995 — Libuše OLIVOVÁ-NEZBEDOVÁ / Miloslava KNAPPOVÁ / Jitka MALENÍNSKÁ / Jana MATÚŠOVÁ: Pomístní jména v Čechách: O čem vypovídají jména polí, luk, lesů, hor, vod a cest. Praha 1995

- PACHNER/SEDLÁČEK 2013 — Jaroslav PACHNER / Hugo SEDLÁČEK: Opevněné kostely na Chomutovku. Chomutov 2013
- PISKOVÁ 2009 — Renata PISKOVÁ (ed.): Jihlava. Praha 2009
- PODLAHA/ZAHRADNÍK 1901 — Antonín PODLAHA / Isidor ZAHRADNÍK: Jana Willenberga Pohledy na města, hrady a památné stavby král. Českého z počátku XVII. století. Praha 1901
- POCHE 1977 — Emanuel POCHE: Umělecké památky Čech I, Praha 1977
- POCHE 1978 — Emanuel POCHE: Umělecké památky Čech II, Praha 1978
- POCHE 1980 — Emanuel POCHE: Umělecké památky Čech III, Praha 1980
- POCHE 1982 — Emanuel POCHE: Umělecké památky Čech IV, Praha 1982
- POKORNÝ 1994 — Milan POKORNÝ: Rabí a okolí, Rabí 1994
- PROCACCI 1997 — Giuliano PROCACCI: Dějiny Itálie. Praha 1997
- PROFOUS 1951 — Antonín PROFOUS: Místní jména v Čechách. Jejich vznik, původní význam a změny III. Praha 1951
- PURTON 2010 — Peter PURTON: A history of late medieval siege 1200–1500. Woodbridge 2010
- RATAJ 2000 — Jiří RATAJ: Restaurátorský průzkum v kostele N. Trojice v objektu hradu Rabí. Plzeň 2000 (Archiv plánů, projektů, průzkumů a restaurátorských zpráv, NPÚ ÚOP v Plzni, sign. RZ 1982)
- RAZÍM 2001 — Vladislav RAZÍM: Hrad Rabí románský? In: Průzkumy památek 2, 2001, 157–161
- RUDOVÁ 2014 — Hana RUDOVÁ: Hrad Rabí v umělecké tvorbě 17. až 19. století. In: Vlastivědný sborník Muzea Šumavy 8, 2014, 89–99
- SEDLÁČEK 1997 — August SEDLÁČEK: Hrady, zámky a tvrze království českého. 11. díl. Prácheňsko. Praha 1997
- ŠAMÁNKOVÁ 1959 — Eva ŠAMÁNKOVÁ: Hrad Rabí, Praha 1959
- ŠKABRADA 2000 — Jiří ŠKABRADA: Konstrukce historických staveb. Praha 2000
- ŠMAHEL 1995 — František ŠMAHEL: Husitská revoluce. 1. díl. Doba vymknutá z klubů. Praha 1995

ŠMAHEL 1996a — František ŠMAHEL: Husitská revoluce. 2. díl. Kořeny české reformace. Praha 1996

ŠMAHEL 1996b — František ŠMAHEL: Husitská revoluce. 3. díl. Kronika válečných let. Praha 1996

ŠMAHEL 1996c — František ŠMAHEL: Husitská revoluce. 4. díl. Epilog bouřlivého věku. Praha 1996

TŘÍSKA 1986 — Karel TŘÍSKA: Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku V. Jižní Čechy. Praha 1986

VARHANÍK 2005a — Jiří VARHANÍK: Vnější opevnění hradu Rabí (1. část). In: Průzkumy památek 1, 2005, 5–33

VARHANÍK 2005b — Jiří VARHANÍK: Starší fáze vnějšího opevnění hradu Rabí. In: Dějiny staveb 2005, 32–36

VARHANÍK/KRUŠINOVÁ/KYNCL/KYNCL 2005 — Jiří VARHANÍK / Lenka KRUŠINOVÁ / Josef KYNCL / Tomáš KYNCL: Vnější opevnění hradu Rabí (2. část). In: Průzkumy památek 2, 2005, 55–96

VARHANÍK/ZAVŘEL 2009 — Jiří VARHANÍK / Jan ZAVŘEL: Hrad Rabí – dosud opomíjené poznatky ze starších průzkumů z Geofondu Praha. In: Archeologica Historica 34, 2009, 725–732

VESELÝ 1940 — Antonín VESELÝ: Vykopávky a udržování hradu Rabí. Pamětní spis Spořitelny města Sušice. Sušice 1940

WALDMANNOVÁ 2011 — Marcela WALDMANNOVÁ: Nálezy kachlů z klenebních zásypů kostela Nejsvětější Trojice v Rabí. In: Sborník prací z historie a dějin umění 6, 2011, 185–213

ZAPLETAL 1954 — Florian ZAPLETAL: Willenbergovy pohledy na města moravská, rakouská, slovenská, česká i slezská. In: Vlastivědný věstník moravský IX, 1954, 163–165

ZÁRUBA 2013 — František ZÁRUBA: Rabí, kostel Nejsvětější trojice. Obrazy krásy a spásy. Gotika v jihozápadních Čechách (kat. výst.). Plzeň 2013

ZÁRUBA 2016 — František ZÁRUBA: Hradní kaple III. Doba poděbradská a jagellonská. Praha 2016

ŽIVNÝ/ŽIVNÝ 1984 — Jan ŽIVNÝ / Jiří ŽIVNÝ: Restaurátorská zpráva. Rabí – hrad, kostel
Nejsvětější Trojice – restaurátorský průzkum vnitřních omítek. Plzeň 1984 (Archiv plánů,
projektů, průzkumů a restaurátorských zpráv, NPÚ ÚOP v Plzni, sign. RZ 692)

14. Seznam pramenů

CIM IV/2 — Antonín HAAS (ed.): Codex iuris municipalis regni Bohemiae IV/2. Praha 1960

LC III–IV — Josef EMLER (ed.): Libri confirmationum ad beneficia ecclesiastica Pragensem per archidioecesim. Praha 1879

SOkA Klatovy, nezpracovaný fond Spolek pro zachování památek v okrese Horažďovice (1913–1957)

SOA Třeboň, sbírka cizí statky – spisy (CS) II 261–1